اسلام

او د اسلام نقش
د فرد او جامعې په جوړولو کښې

د ګل پاچا الفت

Ketabton.com

مرتب او مهتمم: عزيزالرحمن الفت
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ ـ کال ۱۳۵۶ هجري ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان:	مخ:
تقريظ (عزيز الرحمن الفت)	الف-ها
مقدمه	۱_۲
محمد (ص)	۲
اسلام ته خفي دعوت	۲
د اسلام اظهار	۳_۲
بلال	۳
یاسر، عماربن یاسر او سمیه د یاسر ښځه	۴
خباب	۴
صهیب	۴
عامر بن فهیره	۴
لبیبه	۴
اسلام	۸_۵
اسلامي جامعه جوړول	۱۰_۸
طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښي	۱۳_۱۰
مساوات	۱۵_۱۳
مشوره	۱۶_۱۵
عدالت	۱۷_۱۶
فردی آزادی	۱۹_۱۷
امر په معروف او نهی له منکر څخه	۲۰_۱۹
د ظلم مخنیوی	۲۱_۲۰
مرسته او تعاون	۲۶_۲۱
فرد جوړول	۲۷_۲۶
مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښي	۳۲_۲۷
د اسلامي اخلاقو غایه او اغیزه	۴۰_۳۲
جود او سخا	۴۱_۴۰
زید بن حارثه	۴۲
اسامة بن زید	۴۳_۴۲
حضرت ابوبکر صدیق (رض)	۴۳
حضرت عمر (رض)	۴۵_۴۴
حضرت علی کرم الله وجهه	۴۶_۴۵
عمر بن عبد العزیز	۴۷
ابوعبیده بن جراح	۴۸
خالد بن ولید	۴۸
امام ابوحنیفه	۴۹_۴۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان:	مخ:
یونس ابن عبید	۴۹
ابوبلال	۵۱-۴۹
اسلامی تصوف	۵۳-۵۱
شریعت او حقیقت	۵۷-۵۴
دصوفیانو مقامونه او احوال	۵۸-۵۷
قادریه	۵۸
رفاعیه	۵۹-۵۸
احمدیه	۵۹
دسوقیه	۵۹
اکبریه	۵۹
شاذلیه	۵۹
مولویه	۵۹
نقشبندیه	۶۰
چشتیه	۶۰
دتصوف دري مدرسې	۶۰
لومړۍ مدرسه	۶۰
رابعة العدویة	۶۰
ددې مدرسې ځینې غړي	۶۱
ابراهیم بن ادهم	۶۱
سفیان ثوری	۶۱
ذوالنون المصری	۶۱
ابوالقاسم جنید	۶۲-۶۱
اتحاد او حلول	۶۳-۶۲
دوهمه مدرسه (کشف ومعرفت)	۶۵-۶۳
دریمه مدرسه (وحدة الوجود)	۶۶-۶۵
محی الدین ابن عربی	۶۷-۶۶
مولانا جلال الدین	۶۸
دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه	۷۰-۶۸
متکلمین او علم کلام	۷۲-۷۱
وعد او وعید	۷۲
احباط	۷۳
شفاعت	۷۳
دپیغمبرانو عصمت	۷۴
معجزه او نبوت	۷۷-۷۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ

دپلارله مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي یو څه ولیکې.
دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او د اسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولوکښې نومیږي څو ځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او څلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په خیړنو او مطالعوتیرکړي وي، څه لیکل اسانه کار ندی.
په حقیقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کیږي. بیاهم دغه څوکرښې دیوه متجسس او دهغه دپیروپه حیث چه دعٰوی ولي ډیره ټینګه مینه او جذبه ئې هم ملګرې ده لیکم.
څلویښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بدیع بیان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسیر او دحدیث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونوتدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پریښوده او دفامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه.
دالفت صاحب دهغې زماني دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څوتکمیل یانا تکمیل واړه اوغټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب داخبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائی نه شاعرۍ او لیکوالۍ ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډیرو تجربو اوعلمي ذخیرو سره بیرته غائي اونهائي حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.
داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستیو شپوروستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای دکور دزیارت له اداکولونه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکوپیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګیو دپای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵٦) .
پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نیست اومرګ سره له اذله یوله بله تړلی او ملګری کړی و.
داکتاب که څه هم دمتن له حیثه تکمیل ومګر نور کارئې پاتې و.
مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخوباندی ځینې علامې اینبی وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ویا دا چه ځینې کرښې ئې یوځل محوه کړی اوبیائې بیرته پدغومحوه شووخطونو دصحت علامې لګولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی اونه معلومیږي چه دڅه دپاره؟
دکتاب ډیرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کیدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاًتحلیلی لیکل شوی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ماخذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.
دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیاغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.
دتجدید نظرپه وخت کښې شاید دکتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.
قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګرله بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظردپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادکتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یواځې مې داصلي نسخې له مخې نه یوبل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونوله تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بوسره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ایمان.
٤- داسلامی جامعه جوړول.
٥- طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښې.
٦- امرپه معروف اونهی له منکرڅخه.
۷- دظلم مخنیوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- دفرد جوړول.
۱۰- مالکیت اومالی سیاست په اسلام کښې.
۱۱- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
۱۲- جود اوسخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
١٤- شریعت اوحقیقت یا تشریع اوتحقیق.
١٥- دصوفیانو مقامونه او احوال.
١٦- دتصوف طریقې.
۱۷- دتصوف مدرسې.
۱۸- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
۱۹- متکلمین او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.
ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یاموضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نوروواقعی پیروانو په لنډې پیژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردارهم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅوپدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظراو عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډیرښه ا فاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یابی ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبرحضرت محمد(ص) اونورویارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.
داکتاب چه ډیر ساده، سلیس، روان اوعام فهمه لیکل شوی ترټولوزیات دعامو خلکو دپاره ګټورثابتیږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبروي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم اوبې خبره ساتل شوی ؤ حتی دځپل دین دمزیت نه هم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کښې تراوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه ليکل شوی اکثراً په فرايضو او واجباتو يا د دين د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجايبو او مکليفتونو باندې څه ندی ليکل شوي.
ځيني کتابونه داسي هم دي چه د آياتو او احاديثو ترجمه ئي دومره مغلقه او پيچيده وي چه د جامعې ډيرلږ خلک يا يواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهيدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دين نه د عامو خلکو بيخبري او ناخبري شايد چه ډير دلايل او عوامل ولري مګر يو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.
داسې کتابونه هم شته چه ديوې واقعي يا يوه مطلب په افاده او بيان کښې د هغې واقعې په عملي روش يا تاريخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پيښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او د هغه د يارانو او اصحابو عملي تجويز يا تصميم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جريان مجهول پريږدي.
دا کتاب علاوه تردې چه د خپل متن د هرې موضوع دپاره د تحليل او تحقيق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نيولی دی او لدې لحاظه ويل کيدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولين اثر او کتاب وي چه د دې هيواد عام خلکو ته وړاندې کيږي ترڅو چه له يوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا د اجتماعی وجايبو او تکاليفو يا د صالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته يو لږ ډير عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسيله دوی پخپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو ديني وجايبو او مکلفيتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي او يائې نه و پيژندلي.
همدغه د مسلمانانو اجتماعی وظايف او مکلفيتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثر پريوزي او تعلق ورسره نيسي او دغه مکلفيتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او د خدای له مخلوق سره ئې مينې او همدردۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظيم پکښې راولي.
نو ځکه دغه موضوع د دغسې خاص اهميت په اثر ددې کتاب د بحث او ځيړنې اساسي محور تشکيلوی.
دهغو آياتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بيان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعی وجايبو او تکاليفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. يوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دي چه خپل اجتماعي وظايف، تکاليف او مکلفيتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دين ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دي د فرايضو او واجباتو سره يوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، يواځې مونځ د ديندارۍ دليل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای د خپل هربنده سره دهغه د اجتماعی روابطو او مکلفيتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.
کوم بل عمده نقش چه دا کتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دين بايد د ژوندانه په سياسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او يواځې د عبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه ترديدوي او داثابتوی چه د اسلام دين پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی د ژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او يواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصرنه پاتې کيږي د اسلام دين چه د بشر د سعادت تضمين کوي طبعاً بايد دهغوی د ژوندانه په ټولو امورو باندې کنترول ولري.
دا کتاب په ډير ښه ترتيب او ښه صورت سره د ډيرو تاريخي پيښو او واقعيتونو په بيانولو او د ښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام د خپلو پيروانو د اداري او سياسي تنظيم او سمون دپاره ډير سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهليت هغه دوه عمده پرنسيپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري دپاره وضع شويدي او دا کتاب پدغه لړ کښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هروخت او هر عصر کښې د خپلو پيروانو د دغو ضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډيرښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر والفاظو کښې داسي اشاره کړيده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه سیاسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنیاته وړاندي کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دډیر صالح خدمتګار په حیث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.))

د سیاسي، اجتماعي او اقتصادي دیموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل دریښو اونیلو په وده او انکشاف باندي پوهیدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتیب مینځ ته راغله دا کتاب ډیره ښه رڼا اچوي او دغه پدیده د نورو پیغمبرانو او په تیره بیا د اسلام د پیغمبر او اسلامي دوري د نهضت مولود او محصول ګڼي اولدغه رهګذره کله چه دا کتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څیړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو یعني افرادو شخصیت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوم افرادونه جوړه شوې وه او بیا کله چه د دغې جامعې د افرادو شخصیتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندي نظر اچوی او د جامعې ماهیت او ساختماني شکل او حالت څیړي.

یعني د جامعې څیره او عکس د هغې د افرادو په څیرو کښې ګوري او د افرادو څیرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې یو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهیت او خاصیت یو شي طبیعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مینځ ته ئې راولي بیانو دغه شرایط خود په خوده او په اتوماتیکي ډول د هغې حقیقي او واقعي دیموکراسۍ د پاره ښه زمینه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترین مثال و.

د افرادو او جامعې ترمینځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزادیو ترمینځ د توازن رعایت او حمایه، د هغوی د هریوه د منافعو ترمینځ د تصادم مخنیوی او په نتیجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحیتونو ترمینځ داسې حدود او سرحد ټاکل چه یوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوري یائې نابود او ختم کړی د اسلامي جامعې د بارزو خصوصیاتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډیره ښه څیړنه شویده. د کتاتوره جامعه چه فرد او فردیت په کلي توګه محوه کړی یا فردی د کتاتوري چه د کتاتور لکه لویه هیولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته، هیڅ قیمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

د غلام او غلامۍ د سیستم کلي اضمحلال، الغاء او د هغه ریښې شنډول چه د اسلام تر راتلو د مخه ئې لکه هیولی ډیرو انسانانو په سرنوشت باندي لوبې کولې د اسلام د پیغمبر او په دنیا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د یواځني قهرمان حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو په سیستماتیکي حرکت او عملی اقداماتو له مینځه ویوړل شوا و دغه تاریخي او انقلابی افتخارهم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامین په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډیرپه ښه صورت راټول او څیړل شویدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سیستم او روش ډیر قاطع او مشخص دی او صریح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په یوې اسلامي ټولنې کښې یوئې نادار او پریشانه او بل ئې د قارونی جایدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سیستم په یوه جمله کښې خلاصه کیدی شي نو ویلی شو چه له شتمنونه اخیستل او په نادارو ئې ویشل د اسلام اقتصادي پالیسي ده او دغه ویش هم باید داسې وي چه د نادار حیثیت او انساني کرامت ته هیڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعیدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړېده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې دظلم، ظالمانو او نوروبیعد التیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسواوبزدله کوي او دمجادلې اومبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او دحق او عدالت په برقرارولو کښې دظلم او ظالم له مقابلې نه وویرېږي یا وډار شي.

نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه دجامعې دخیر او دخلکو دګټې دپاره په کار اچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه دانسانیت دښمن دی بدګڼی بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه اونظامونه چه دځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی دخپلو اجرااتو د پرمخ بیولودپاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یو له بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې دتخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یانظامونه خو په ټولنې کښې غیر دفساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیا هم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې داجتماعی عدالت تامین، دمساواتو براقراری او دواقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې دفتنې، فساد او ظلم د له منیځه وړلو دپاره له خپله آغازه دغو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو دمخالف قطب یعنې دتودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او دخپلو اجرااتو او اهدافو دپرمخ بیولودپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابوحیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات پدغه مورد کښې هم داسلام ددغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه داسلام د صدرجامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ دپاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا ودیوه هدف دتامین دپاره ئې یوځای پرمخ بیول.

دحضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې دحضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او داسلام دنورو ډیرو واقعي پیروانو دثروت او دارایۍ دتوزیع کولو طرزهمدغو نادارو او بیوزلو ته داپه ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا داسلام دین او هغه هم دحضرت محمد(ص) اودهغه دیارانو او اصحابو دوخت اسلام وچه رفتارئې دګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو ځخه.

عزیزالرحمن الفت

دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لار ښوونکي دي چه د انسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدر وړ دی. دوی د دې د پاره چه نيکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاږو ويشتل شوي، په سولۍ ځېژول شوي او ړتل شويدي. د دوي په تعليم او تربيت ډېرنه سړي سړي شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقۍ په لور کاملا يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړيدی، د فرد جوړښت او د ټولنې ټولښت د لويو اديانو ميوه ده چه اسلام د غه ميوه نوره هم خوږه کړيده.

په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد د رشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کار ده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړيږي. که د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تيري کوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زيات اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد د خپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډير پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخې بې اهميته وګڼل شي او د ټولنې د قربانۍ ګډوری شي نو بيا د جامعې دروند سيوری په افرادو لويږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډير خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډيرزيات دقت غواړي. که د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام د فرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حيث هم د فرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد د قابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيږي او فرديت تجلي وکړي.

د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډير دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعی په خدمت کښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې د خلکو په خدمت کښې وموند.

د اسلام د برياليتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانۍ ربښتيانۍ جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

په اسلا م کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يو لوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې ومونده چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډير لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصيب شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چیري اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وٕ؟
که فرد په فداکاری مجبور وای او دده اراده پکښې دخیله نه وای د ایثار او فداکاری معنی به څه وه؟
دبې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او دفکر کولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا اتردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش دفرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څیړو نښه به داوي چه داختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا اتردې چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه و سلم دنبوت اورسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه و سلم
٥٧٠_٦٣٢م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد(ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې لیدل. دده رښتیاني خوبونه دوحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ میاشتې دوام وکړ.
دعمر څلویښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژې په (١٧) د دوشنبې په ورځ دنبوت پیغام راووړ دغه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلویښت کاله ، شپږ میاشتې او اته ورځې وې او دعیسوي میلاد (٦١٠) داګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَأ) امر ورته وشوه چه دوحی آغازؤ.
چاچه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښې بي بي خدیجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښې په احرار ورجالو کښې (٣٧) کلن (ابوبکر) ، په موالیو کښې (زیدبن حارثه) په مریانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (یاآیُهاالمُدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او دهغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چې (سعدبن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله(ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم دصفا د غونډۍ په بیخ کښې دارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبیربن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او طلحه بن عبیدالله.

داسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (٦١٣)عیسوی کښې الله پاک رسول الله(ص) ته امروکړ چه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فاصدع بما تُوءمرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آیت ٩٤)یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامور کیږې اوله مشرکالو څخه مخ واړوه.
داهم ورته وویل شوه:(وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - الشعرآء آیت ٢١٤) وویروه خپله ډیره نژدې قبیله.
داسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبر خپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابوالبختري دهشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابوجهل بن هشام ، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه دحجاج زامن او داسې نور ابوطالب دحضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئي بد وويل، زمونږ پلرونه ئي ګمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوې او يا به ئي مونږ ته پريږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دين ستا دين هم دی او تاهم د هغه دين ندی قبول کړی. ابوطالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئي کړه دی پخپله رسول الله(ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئي ورته وکړې، د خدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئي دوام ورکړ.

قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داځل ئي ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولوالعزم پيغمبر خپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله(ص) ته رجوع وکړه او ورته ئي وويل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئي کړو چه له ټولو نه زيات مالدار شې، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کيږدو او امرونه به دې منو، که مريض ئي او څه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله(ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کيږدې قبول به ئي نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او د ده داصحابو ځورولو او ازارولو اراده ئي وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئي نه درلود او له نورو ځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابو نولاندې ونيول شوه چه له اسلامه واوړې او د حضرت محمد (ص) پيروي پريږدې مګر اسلام او حضرت محمد(ص) دخپلو پيروانو په روح اوضمير کښې دومره عميق نفوذ کړی وچه د دين په لار کښې ئي د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډيرو شديدو فشارونو لاندې ئي خپل ايمان ټينګ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډير لږ او په ډير ضعيف حالت کښې و د حضرت محمد(ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډير مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئي دافرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام د ډيرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئي څنګه خلک جوړ کړه؟

د مثال په ډول د دغو څوتنو مقاومت او ټينګ عزم د خاصې يادونې وړدی.

بلال:

حضرت بلال د حبشي رباح زوی چه مور او پلار ئي اسيران نيول شوي و اودی د اميه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې څنښ کړ او درنه تيږه به ئي په سينه ورته کيښوده چه د کفر کلمه پرې وواېي اولات ومنات او عزی په خدايي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ويل او خپله عقيده ئي نه پټوله.

چاچه د مکې معظمې د سره اوړې سره غرمه ليدلې وي هغه پوهيدلی شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانيت اواز اوچتول څنګه ايمان غواړې؟

يوه ورځ چه دغه حال ابوبکر وليد نو اميه ته ئي وويل له خدايه نه ډاريږې چه دغه مسکين دغسې په عذابوې. اميه ورته وويل: تاڅو فاسد کړيدی ته ئي خلاص کړه. ابوبکر وويل: زه يو غلام لرم چه ستا په دين دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. اميه داخبره ومنله او بلال ئي حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسې عذابونو نه ئي نجات ورکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاسر، عماربن یاسر او سمیه د یاسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښېږو او د مسلمانانو شمیر لا خلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په ټکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سرې شګې به ئې پرې راړولې چه دغه دین پرېږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:

(صَبراً آلَ یَاسِرَ فَاِنَّ مَوعِدَکُمُ الجَنَّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبرد خولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.

سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمی په فجیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ویریده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشوله لاسه په هغو سرو شګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم ایښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او دمسلمانانو شمیر لا خلوېښتو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډیر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پریښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پریښود او دی ترینه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډیروستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه ومومي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و د ایمان دقوت یو څو مثاله چه دشرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوو او و به ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غوارې او څه ترې جوړوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام

د اسلام سپیڅلی دین په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:
ایمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ایمان یاد شویدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. یعني بې عمله ایمان اوبې ایمانه عمل ئي ندی پکار.

ایمان دهغي عقیدی نوم دی چه سړی دیوه خدای خدائي، دمحمد(ص) پیغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کریم او دالله تعالی(ج) نورکتابونه، ملکې اوپیغمبران په حقه وګڼي، خیر او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بیا ژوند ته امیدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: یو هغه فرایض او واجبات دي چه مومنان ئي دعبادت په توګه سرته رسوي یعنی کلمه ویل، مونځ کول، روژه نیول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نورواجبات.

بل هغه اجتماعي وظایف اومکلفیتونه دي چه په اجتماع او جامعي پوري تعلق لري او په نوروئي اثر پریوزي. په تعبدي فرایضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دي چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډیر قوي دی چه نورو ته ئي خیر او ګټه رسیږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډیره درنه او مهمه برخه هغه وجایب اوتکالیف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعي نیکمرغي تامینوي.

اسلام که له يوي خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټینګوي له بلي خوائي دجامعي دمفید اوصالح غړی په حیث دجامعي اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئي مینه او همدردي پیداکوي.

که څوک په اجتماعي وجایبو اوتکالیفو کښې مقصروي تش زهد اومحض عبادت ئي له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کریم کښې داسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډیر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه یوازې مونځ ددینداری دلیل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره دیتیم او مسکین مرسته او لاس نیوی هم ددین مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغ په حقیقت کښې ریا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دین ئي په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.

په دي آیتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول(ص) ته وايي:

آیالیدلي دي دي هغه څوک چه ددین تکذیب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي داهغه څوک دی چه یتیم رټي او دمسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کارآمد شیان دي چه خلک ئي معمولاً یوله بله په عاریت غواړي لکه: کټوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستن اوداسې نور.

په اسلام کښې مومن دمومن ورور ګڼل شوی او (اِنّمَا المؤمِنونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئي د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وروري محض دخولي خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا يُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) يعني ستاسو هيڅ يو (کامل)مومن کيدی نشي خو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه دځان دپاره محبوب ګڼي يعني هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. داهم درسول الله (ص) حديث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن دمومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يواځې پريږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن دمومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.

دمسلمان په باب رسول الله(ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ اَلمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.

وايي چه يوه شاهد دحضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پيژني. شاهد يو سړی راووست چه دشاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض)ستايونکی ته وويل ته ئې نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه! عمر (رض)وويل: په سفر کښې ئې ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوي وي؟ هغه وويل: نه! عمر (رض) بيا وويل: ددرهم او دينار معامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقوی ئې درته ښکاره شوې وي؟ هغه بيا دنه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه دقرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو! عمر هغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئې نه پيژني او شاهد ته ئې وويل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پيژني.

له دې ماجرا څخه ډيره ښه معلوميږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کورکښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيتونو کښې ئې بيان په ښه شان شوی دی:

(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دا نه دی چه خپل مخونه دمشرق او مغرب خواته واړوئ. لويه نيکي دهغه چانيکي ده چه په خدای او دقيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته اولګوي ئې دغاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو، کړاوونو او په جنګ کښې. داډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو، يتيمانو، مسکينانو، پرديسيانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر دا ښيي چه يوازې د زکات ورکړه کافي نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم داصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رښتياني ايمان او اسلام له خداى او رسول او له في سبيل الله جهاد سره داسې تړينګه مينه غواړي چه نورې مينې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړى شي ځکه الله تعالى فرمائى:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) ووايه ! (اى محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو ورونه، ستاسو ميرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پيدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړيدو څخه ئې په ويره کښې ياست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له في سبيل الله جهاد څخه زيات محبوب، نو بيا دخداى عذاب ته ستر ګې په لاره اوسئ. په دې آيت کښې هغه ټول شيان چه انسان ورسره ډيره مينه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي ياد شويدي او بيا ويل شوي که دغو ټولو په مقابل کښې دخداى، درسول او في سبيل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق ياست او دغه راز ايمان هغه ايمان نه دى چه دفلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ايمان څه ايمان نه دى بلکه ايمان يوه راسخه عقيده ده چه له زړه سره نه شکيدونکى تعلق لري.

قرآن پخپله دايمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) باديه نشينو عربوو ويل چه ايمان مو راوړى. ووايه (ورته) ايمان مو نه دى راوړى ليکن ووائ منقاد شوي يو حال دا چه ايمان مو زړونو ته نه دى ننوتى.

هغه ايمان چه زړونو ئې مزه ليدلې ده له هرڅه نه خوږدى او دغه ايمان هرڅه کولى شي. ايمان بايد کامل وي ناقص او نيمګړى ايمان څه ګټه نلري. الله تعالى فرمايي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آيا ايمان راوړئ دکتاب په يوه برخه او په بله برخه کافر کيږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوايي ده ددنيا په ژوند کښې او د قيامت په ورځ به سخت ترين عذاب ته ورګرزول کيږي. داځکه چه ايمان تجزيه نه قبلوي او دخداى کتاب داسې نه دى چه څوک به ترينه څه اخلي او څه به ردوي. دخداى امر همدغه دى چه وايي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) اى مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړى يوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خداى له لوري نازل شويدي عملي تطبيق غواړي او تعميل ئې حتمى دى.

په اسلامى هيوادونو کښې که اسلامي شريعت جاري نه وي او د خداى داحکامو خلاف فيصلې او اجراآت کيږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ويلى.

په اسلام کښې دخداى له حکمه مخالف حکم دچليدو نه دى، اصلي حکومت دخداى حکومت دى دا سلام زما مداران دخداى داحکامو چلوونکي او تطبيقوونکي دي. الله پاک خپل پيغمبر ته وايي: (فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المايده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوى ترمنځ په هغه څه چه خداى نازل کړيدي، په بل آيت کښې وائي: (وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المايده آ:۴۴) او هر څوک چه حکم ونکړي د هغه څه موافق چه خداى نازل کړيدى نو دغه ګروه همدوى دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخداى له ويرې بله ويره بايد په زړه کښې ونلري او بې زړه سړى کامل مسلمان کيدى نشي دخداى په اوامرو او مناهيو کښې دا امر او نهى هم شته چه وايي: (فَلاَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْن، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المايده آ:۳ او ۴۴) نومه ډاريږئ له خلکونه او وډارشئ له ماڅخه يوازې له خدای څخه ډاريدل اوله خلکو څخه نه ويريدل د اسلامی احکامو په تعميل کښې ډير زيات دخل لري.
دمثال په ډول دعدالت قايمول هغه ګران کاردی چه کله داشخاصو اوکله ديوه قوم ددښمنی باعث ګرزي اويوډارن ويرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسي مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسي موردکښې هغه څوک چه له خلکو ډاريږي يااله خدايه نه ډاريږي په دواړو حالو کښې دعدالت له قيام څخه ډده کوي اوڅوک چه هم له خلکو ډاريږي او هم له خدايه نه ډاريږي هغه خو هيڅکله ددغه کارجوګه نه وي. په قرآن کريم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتی دمخنيوي په باب ډير تاکيد شوی دا هم ويل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) اوباعث دې نکړي تاسي دقوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زيات نږدې دی تقوی ته. په يوه بل آيت کښې وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ-النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي يا ستاسي دمورو پلار اوخپلوانو په ضرروي، غني وي که فقير خدای په دوی زيات مهربان دی، پيروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښې.
عدالت قايمول طبعآ له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه په خپله مظلوم واقع شي يابل مسلمان دمظلوميت په حال کښې ويني اوبې تفاوته پاتي شي. رسول الله(ص) وايي:(اِنَ اعظمَ الجهَاد عندَ اللهِ كَلمَةُ عَدلٍ عندَ اِمَامٍ جَابِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد دخدای په نزدد عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بيانول او اسلامی تربيه او اخلاق په تفصيل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځايږي. دلته همدومره يادونه بس ده چه اسلام دمسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سياسي لحاظ حاکميت لري چه دغه حاکميت په تشريعي برخه کښې دقانون په حيث کامل تطبيق غواړي. له بلی خوا اسلام دتهذيب النفس او روحي تزکيي په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژوري ريښې لري چه دفرد اوجامعي په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربيوي اغيزې څرګندې دي.
اوس چه د اسلام ماهيت اوحقيقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ اوڅنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقيقت نورهم ښه څرګنديږي او د اسلام پيژندني په باب ښه مرسته کوي.

اسلامی جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیٰ(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايرو ويشل شوي و او مختلف عقايدئې درلوده يعنی له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځيني په دې عقيده وچه نه خدای شته اونه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنيا کښې دی او مرګ ددهر او زماني کاردی. قرآن کريم ددغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثية آ:۲۴) ځيني نور دخدای په وجود قايل وومګر پس له مرګه ژوند ته نه وو قايل. نور خلک دبتانو بندګان و او هري قبيلي دځان دپاره بيل بت په خدائي منلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ود) دکلب دقبیلي (سواع)دهذیل (یغوث)دمذحج اویمنی قبایلو (نسر)دذی الکلاع (یعوق) دهمدان (لات) دثقیف (عزی) دقریشو اوبنی کنانه (منات) د اوس اوخزرج دقبیلو خدایان و. اوتر دغوټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربیره په دې ځینې خلک یهودیت ته، ځیني نصرانیت ته قایل و ، چا دملکو بندګي کوله او چا د پیریانو.
اخلاق اوعادات په ډېر منحط حال کښې و ، ښځوته په انساني ارزښت نه وقایل، لوڼې به ئې ژوندۍ ښخولې، غلامان دحیواناتو په څیر ګڼل کیده، فحشاء، ربا ، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستۍ په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرایطو لاندې چه نه نظم و اونه آئین نه یوملي حکومت و ، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسې خلکو نه یو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
داسلامي جامعې اساس په مدینهٔ منوره کښې کیښودل شو اودغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعني یو جزء خواران او فقیران او بل جزئې شتمن اوبډایان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتي تضاد موجود و خودغه تضاد داسلام تحت الشعاع واقع شو او مینه په هرڅه غالبه شوه.
دمکې مسلمانانو داسلام دپاره خپل کورونه اومالونه په مکه کښې پریښودل، له خپلو ډیرونږدې عزیزانو څخه جلاشوه او مدینې ته دبیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارودوی ته داسلامی جذبې په تقاضا په ډیره مینه کورونه او ځایونه ورکړه اوپه دوی باندې ئې پیرزوینه ډیره زیاته وه.
مهاجرین فقیران و اومدینې ته دپردیسیانو په حیث راغله، انصارچه دمدینې اصلي اوسیدونکي اوشتمن خلک و ، دوی ته ئې پخپلو کورونو کښې ځای ورکړاو خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه دانصارویوه تن یوه مهاجرته وویل: زه دوه میرمنې لرم هره یوه چه ستاخوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
دمهاجرینو هغه فداکاري چه داسلام ددین دپاره ئې خپل هرڅه دمکې قریشوته پریښوده او دوی یوسراو دوه غوږه مدینې ته راغله او دانصارو دغه ایثارچه د اسلام په جذبه ئې مهاجرینو سره هر راز مادي اومعنوي مرستې وکړې په بل عبارت دشتمنو اونیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل دنن ورځې داقتصادي ګټو اوطبقاتي تضاد په منطق نه برابریږي.
داجامعه په اسلامي اخوت اومشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) دمهاجرو اوانصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم ، غلام اوبادار، تور اوسپین فرق نه درلود اودمنافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.
دانصارو ایثارپه قرآن کریم کښې داسې ستایل شویدی.
(یُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَیْهِمْ ولایَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَیُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹)یعنې دوی محبوب او عزیزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کیږي انصار پخپلوزړونوکښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.
دا آیت هغه حال بیانوی چه ډیرمالونه د (فئي)په صورت یعنې بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وویشل او دانصار دوو تنوته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.
دغه ویشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسویه مراعات شي مګر بیائې هم انصاروکښې څه رخه پیدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.
هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنیا ته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دډیرصالح خدمتګارپه حیث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حریت، قناعت اوپه نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط و ماحول له سطحې نه ئې مقام ډير او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) د قرآن په لاربنوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهر خپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګاڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او د يوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره و ځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (كَافَّةً لِلنَاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدكَرَمنَابَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، د دې مترقي عصر په غربي او شرقي ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږ وينو او ګورو چه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې توريوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستۍ او بشرپالنې درسونه ډير موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاَحسَنُ النّاسِ اِلی اللهِ اَحسَنُهُم اِلیٰ عَيَالِهِ) يعني خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي:(اَيُهَا النّاسُ اِنَ رَبَکُم وَاحدٌ وَاِنَ اَبَاکُم وَاحدٌ کُلُکُم مِن آدَمِ وَآدَمُ مِن تُرَابٍ اِنَ اَکرَمَکُم عِندَ اللهِ اتقاکُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلیٰ عَجَمِي وَلَا لِاَبيَضَ عَلیٰ اَسوَدَ اِلَا بِالتَقوی) ای خلکو خدای مو يو دی پلار مو يو دی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دی چه ډير پرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقویٰ سره.

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډير خلک دلږو د پاره استعماليږي او قربانيږي.

يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول د ضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لا هم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سړي خوړکی اوس په بل ډول ده او هغه دا چه بډايان او د قدرت خاوندان ډير خلک په خپل خدمت کښې په کار اچوي او د هغوی د کار او زيار په ګټه چړچې کوي خو هغوي ته ډيرلږ څه ورکوي چه د دوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه يادېږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی د دې عصر په ډيرو جوامعو کښې د حاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعدد و آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعني هري قريي ته موچه استازي ليږلي ښايانو او دنعمت خاوندانوئي ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئي منو. په دي آيت شريف كښي الله تعالى حضرت محمد(ص) په دي پوهوي چه دقريشو دسردارانو او شتمنو په سركشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی كيږه په هروخت كښي مالداراو متنعمانوله پيغمبرانو سره مقابله كړيده او دخدای احكاموته ئي غاړه نده ايښي.

۲ (وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب داچه ترتادمخه هم دهري قريي شتمنو اوآسوده حالوكسانو دخدای هراستازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرواو نيكونو زړه لار نه پريږدو او په تاپسي نه ځو.

۳-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته دهود ياصالح(ع) دقوم سرداران او مالداران په گوته شويدی چه په آخرت ئي باورنه درلود او په كفر ټينگ دآسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئي ويل: دی هم تاسو غوندي بشردی هغه څه خوري چه تاسو ئي خورئ او هغه څه څكي چه تاسو ئي څكئ.

٤-(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:۵۸) ډيرځله موتباه كړيده قريه چه په معيشت كښي ئي له حده تيری كړی نو دا دي ددوی استوگنځي چه وروسته تردوی پكښي خوك نه او سيږي مگر ډيرلږ كسان.

يعني عياشي او په عيش كښي افراط دتباهۍ موجب دی.

۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئي دقوم سردارانو اوسركردگانو وويل: مونږ تا په ښكاره ضلالت كښي وينو.

٦-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هودعليه السلام ته ئي دقوم كافرو سردارانو وويل: مونږ هرگوره تا په سفاهت كښي وينو او د دروغجنوله جملي څخه دي گڼو.

۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ۷۵او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سركښواشرافو دقوم ضعيفومومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهيږئ چي صالح عليه السلام دخپل خدای استازی دی، هغوی وويل مونږ هرگوره دده په رسالت ايمان لرو متكبرانو وويل مونږ په ټينگه دهغه څخه منكريو چه تاسي پري ايمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا- الاعراف آ:۸۸) دشعيب عليه السلام دقوم متكبروسردارانو وويل: اي شعيبه هرگوره به تا او هغه كسان چه په تا ئي ايمان راوړی له قريي څخه باسو يا به بيرته زمونږ دين ته راگرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وويل: ايا موسى او دده قوم پريږدي چه په ځمكه كښي فسادونه كوي او ستا عبادت اوستا دبتانو عبادت پريږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دي آيت كښي د (ملا) كلمه په (اكابر) بدله شويده چه دواړه يوه معنى لري.

الله تعالى وايي په هره قريه كښي مواكابر مجرمان پيدا كړيدي چه پكښي مكر او امكاري كوي. ددوی مكرپه حقيقت كښي له ځان سره دی مگر دوی نه پوهيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو او دغسې نورو آيتونو څخه دا حقيقت ډير ښه څرګنديږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډايان خورا منفور دي.

څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهيږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هر کلی وايه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ: ۱۰ او ۱۱) اي مومنانو! ايا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ايمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خيردی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سرا و ماله تيريدل دي د دې تجارت سند داسې ثبت شوی دی:

(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ: ۱۱۱) بې شکه الله تعالی پيرودلي دي له مومنانو څخه د دوی نفسونه او مالونه په دې چه د دوی د پاره به جنت وي نو هر کله چه د دوی سرا و مال د خدای مال دی بډايان د دې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به ورې مروي. لوخ به پټوي او ضعيفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.

هغه بډايان چه د غه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده: (وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ: ۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او يو به له نيکانو څخه کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړ او له عهده وګرځيدل او دوی دي اعراض کوونکي.

تفسير:

ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پيغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کيدو دعا ورته وکړي پيغمبر (ص) که هر څه ورته وويل چه همد غه حال در ته ښه دی هغه خپله غوښتنه بيا بيا کوله حضرت محمد (ص) بيا ورته وويل ايا دادې نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقيب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بيا اصرار وکړ او عهدئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول ادا کړي. پس له هغه ورته پيغمبر دعا وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پيدا شو چه مجبور شو د مدينې نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زيات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.

څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او د غه خبر رسول الله (ص) ته راورسيده چه درې ځله ئې وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه د غه خبر ثعلبه ته وروور هغه په اکراه سره د پيغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پيغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فرياد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خو دا هر څه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزيه ګڼله.

وروسته د پيغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صديق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او د غه راز بډای له اسلامي جامعې نه طرد شو.

په اسلام کښې که په صريح ډول طبقاتي تيټ و پاس په همد غه نامه نه وي ردشوي په اقتضائي ډول ئې په دې آيتونو کښې د غه راز نظام غندلی او رد کړيدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښي او وئي ګرزاوه دځمکې اهل طايفي طايفي چه ضعيفه ئي کړه يوه طايفه ترينه وژل ئي دهغوي زامن او ژوندی ئي پريښودې دهغوی لوڼي، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل موچه احسان کيږدو په ضعيفانو باندی په ځمکه کښي او وګرزوو دوی پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (دفرعون دملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښي او وښيو فرعون او هامان ته او ددوی لښکروته دبني اسرائيلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونيان ترينه ويريدل.

داآيتونه دا راښيي چه خدای دانه خوښوي چه څوک خلک طايفي طائفي کړي او يوه ضعيفه او ذليله کړي لکه فرعون چه بني اسرائيل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پيدا کړ. که څوک يوه طايفه ټيټوی اولاندي کوي ئي او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعيفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښي دحضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښي طبقاتي ټيټ او پاس نه و او اسلامي سياست داجتماعي عدالت او مساوات په بناء دبرتری او کهتری احساس محوه کړی ؤ.

که چيرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په يوه جامعه کښي تطبيق شي د طبقاتي تضاد دپاره مجال نه پيدا کيږي. په اسلام کښي حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه دخدای د احکامو مجريه قوه وه. د اسلام خليفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. ناآشناسړی دظواهرو له مخې دخليفه او دبل سړي فرق نشو کولی، بشري تاريخ د اسلامي خلافت نظير په بل هيڅ نظام کښي نشي ښودلی.

عمر ابن الخطاب (رض) خو پريږده دهغه ثاني عمر ابن العزيز هم ثاني نلري. دحضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هرچا ته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار ئي لکه يو ستر امانت وګاڼه او هيڅکله ئي دخپل شخصي او نفسي خواهشاتو دپاره استعمال نکړ او زعامت ئي دمثل اعلی په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي يادګار پريښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئي باني او معمار و او خپلو خليفه ګانو ته ئي دامانت په ډول پريښوده اساسونه ئي دادي:

مساوات:

داسلام په اجتماعي اصولو کښي يو مهم اصل مساوات دی ځکه ئي عرب او عجم تور او سپين مساوي ګڼلي او انساني کرامت ئي دهربني ادم دپاره يو شان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښي زياتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. داسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله يو ځل په سوره کهف (آ: ۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښي دخدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي:(انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشريم وحی راته راځي. يعني بې ليدنه چه دالهي وحی په وسيله مې معرفت نصيب کيږي نورنو تاسو غوندې يو بشريم او له تاسو نه امتياز نلرم.

په همدغه اساس به پيغمبر (ص) په هغو موارد و کښي چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رايه غوښتله او خپله رايه به ئي هم څرګندوله که دده رايه به په اقليت کښي وه دهغوی په رايه به ئي عمل کاوه او خپلې رائي ته ديوه فردله رائي نه په زيات اهميت نه و قايل.

په عمل کښي هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښي له نورو سره مساوي برخه اخيسته که مسجد به ئي جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئي تيږې او خاورې راچلولې که دغزا دپاره به ئي خندق کينوده دهغوی په شان به ئي کلنګ واهه او خاورې به ئي ايستلې، په غزاګانو کښي به ئي عملاً برخه اخيسته او دجنګ په ميدان کښي له هرچانه زيات صابر و.

له شاقه خدماتو نه ئي ډډه نه کوله او په معيشت کښي ئي برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئي ډير خوار ساته تن اسائي ئي په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئي دده په مبارک وجود کښي څرګندې وې.د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او د ډیرلږ وخت دپاره به ئې هم په کورکښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.
دغنیمت او د (فئي) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډیرخه به ئې یو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیرولـه یعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.
په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تیرشوی چه خپلو پیروانو سره په هرکارکښې دیوه کارګرپه حیث عملاً شریک او سهیم وي او دمالونو په ویش کښې بې برخې یاد ډیري لږې برخې خاوند وي.
درسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډیره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.
ترده ډیر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضارکړاو د یهودي په څنګ کښې ئې دفیصلې دپاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې دمساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودریږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام دپاره ډیر زیات خدمتونه کړی وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.
کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې دیهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو دابو الحسن په نامه ئې یادکړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې دغضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:
په دې خوابدی ئې چه دعدالت په محضرکښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:
نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه دمساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابو الحسن یعني دحسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یادکړ یعني زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: داکار دعادت له مخې شوی دی تاته معلومه ده چه ما همیشه ته دابو الحسن په نامه یادکړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه وچه دمساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.
درسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډیر پورته ګڼل اومریان او موالي ئې ډیر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) دخپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بیخي مخالف و او هیچاټې توقع نشوه کولی له دغه حساسیت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه یو لوی انقلابي حرکت ورته ویلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرینو او انصارو ترمنځ د وروولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زید سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زید سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر (رض) د اسلام دوهم خلیفه چه په اسلامي سنتو ډیر ټینګ و دمساوات رعایت ئې په ډیر اهتمام کاوه. یوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځیده وئې لیده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهرسردارانو ته وویل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښینول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسیده ده هم دغوړیو له خوراک نه ځان پرهیزکړاو دنورو په شان به ئې تیل خواړه.
دتیلو خوراک دی مریض کړاو پوستکی ئې تور واوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازارکښې غوړي ډیرشوه او هرچا اخیستلی شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړي اويوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړچه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار د پاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دينه چه د هغوی نوم واخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک د زنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته د هغوی نوم واخلې او بيا د خپلې ادعا د اثبات د پاره څلور شاهدان تيرنکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کيږي. يعنی په دې کار کښې ته چه خليفه يې او يو بل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هر کله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضرنه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې د خپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نومونه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم د خدای له لوري ماموريت درلود چه ددغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده د مومنانو په رايه کار وکړي نه دا چه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.

د هجرت په دريم کال چه قريشو دري زره لښکر مجهز کړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) د دغه جنګ د طرز او طريقې په باب د خپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.

دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايو نو کښې وي او قريش په لارو کو څو کښې د مسلمانانو له ضربو لاندې وي.

د منافقانو رئيس عبد الله ابن ابي چه د لو مړی ځل د پاره د مشورې حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نور مسلمانان چه په ډير جوش او خروش کښې و د هغوې رايه داوه چه له مدينې نه د باندې احد ته نژدې وجنګيږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.

د اکثريت فيصله همدغه وه او د همدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زروتنو سره له مدينې نه د احد لورته روان شو او په لاره کښې عبد الله بن ابي له خپلو دري سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نو زه هم په جنګ کښې برخه نه اخلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره د جنګ ميدان ته ورغی د جنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه او صفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله د اسلام د لښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي د عبد الله بن جبير له امر لاندې ديوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه د دښمنو د احتمالی هجوم مخه ونيسي. په دوی باندې ئې ډير تاکيد و کړچه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريا ليتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.

کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښته ئې اختيار کړه. مجاهدينو د غه وخت د غنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد د هغه ځای ساتنه ئې بی ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبد الله ابن جبير له يو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لاړل په دغه وخت کښې خالد بن وليد چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دووسوو او پنځو سو سپرو سره ئې د درې لخوا هجوم راوړ، عبد الله ابن جبير له خپلو ملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنګ له ميدانه تښتيدلي و چه د دغه عقبي حمله ئې وليده بيرته راوګرزيدل او مسلمانان د غلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.

ډير مسلمانان شهيدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قميه) د تيرې په شديد ګذار زخمی شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه را پريووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) دوژل کيدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَيّ عِبَادَ اللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خدای بندګانو ماته راشئ زه يم د خدای رسول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غږ په اوريدو نوې حوصله راپيدا شوه او ډيرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډير شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت و پرک کړل.
دغه د ميدان جنګ چه ډير لږ مسلمانان له ډير زيات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدا نه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مديني نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډير لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډير تاکيد سره هم هغه اهم ځای پريښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مديني نه بهر جنګ کول او بيا د ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پريښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ:۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تيرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرّأيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعني د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډير ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ – الشوری آ:۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولو الامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.
په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له ښبونښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ - سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امرکوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.
خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، هم دغه وجه وه چه د اسلام د وهم خليفه ديوه يهودي په دعوي کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزې کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوان ئې د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډیر مقرب وخوچه داخبره ئې یاده کړه دخدای رسول (ص) زیات متاثر شو او دمنبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمایل پخوانی قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شریف دجرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کیده او که خوار وغریب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبیق شو. دخدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم دپیغمبر دغه وینا پدې اساس وه چه دی دالله تعالی له لوري په موکدو امرونو دعدالت په قایمولو مامورو او دغه ماموریت ډیر مهم او جدي و.

دا آیت شریف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ - سورت الشوری آ:۱۵) پیغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آیت شریف کښې الله تعالی پیغمبر ته وایي: په هغه څه مستقیم اوسه چه امر درته شوی ددوی دغوښتنو پیروي مه کوه او ووایه! ما په هغه کتاب ایمان راوړی چه دخدای له لوري نازل شوی او زه ماموریت لرم چه په تاسو کښې عدل قایم کړم د عدالت قایمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او یوه ایمانی وظیفه ګڼل شویده.

په سوره مایده کښې دا آیت شریف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى –المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وایي. اوسئ دخدای دپاره قیام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

دقوم دښمنی دې باعث نشی چه له عدالت څخه مووا ړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقویٰ ته نژدی دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هرمومن په پیمانه او تله کښې په انصاف کولو او دعدالت په خیال ساتلو مکلف کوي.

په یوبل آیت شریف کښې مسلمانان په وینا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعایت مامورشویدي لکه چه وایي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) یعنی په وینا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم علیه ستاسو خپلوان وي.

په بل آیت شریف کښې وایي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) یعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او دخدای دپاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو دځان په ضرر یاستاسو دمور او پلار یاستاسو دخپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وایي: (انّ اَحبَّ النَاسِ اِلی اللهِ یومَ القِیامَةِ وَاَقربَهُم منهُ مَجلساً اِمامٌ عَادِلٌ وَانّ اَبغَضَ النَاسِ اِلی اللهِ یومَ القِیامَةِ وَاَشدّهُم عَذَاباً اِمامٌ جَابِرٌ-الشیخان والترمذی) یعنی په خلکو کښې خدای ته دقیامت په ورځ ډیر محبوب او ډیر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډیر مبغوض دقیامت په ورځ او په شدید عذاب ګرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري.

په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جوازنلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.

په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به دمشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانین تطبیقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکله دفرد دپاره دفکر اوعقیدې آزادي اسلام تضمین کړیده او دحق دظهار اوصحیح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړیدی نوددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې داحق هرچاته حاصل دی چه اولوالامرته هم دښو چارو توصیه وکړي او دبد وچارو له اجراڅخه ئې منع کړي. په همدغه اساس داسلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکرصدیق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې داسې وویل:

اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارومتولی شوم زه له تاسو څخه بهترنه یم اوتاسو غوندې یوشخص یم که زه دحق پیروو م ماسره مرسته وکړئ که موولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابرکړئ. زما اطاعت ترهغه وخته کوئ چه زه دخداې په لارسم یم که هر کله مې دخدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بیا په تاسو لازم ندی.

وروسته تردې چه حضرت عمر (رض) ددوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسی وویل: که زه موبې لارې اوکوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یوتن له مسلمانانو څخه راپاڅید توره ئې له تیکې راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.

حضرت عمر ډیر خوښ شو او دخدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پریږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب اوهیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه ریږدیدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه ترلې اود حق اوریدلو ډیره لویه حوصله ئې لرله.

یوه ورځ چه دده دغنیمت مالونه ویشل دغنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی ځادرونه هم وچه هرچاته یویو ځادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) اودده ځوی عبد الله ته هم یویو ځادر ورپه برخه شو ، هر کله چه دخلیفه قدوقامت لوړو او یو ځادرئې دلباس دپاره نه رسیده ځوې ئې خپل ځادرهم دده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه دغه لباس اغوستی وااو دخطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وویل: (اَیُّهَاالنَّاسُ اِسمَعُوا وَاَطِیعُوا)یعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید اووئې ویل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَینَا وَلَاطَاعَةَ) یعنې نه ستا او رواونه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وویل: داالباس دې له کومه کړ ، یوځادر خوستا نه بسیده معلومه ده چه تاله نورونه زیاته برخه اخیستې ده اوبې عدالتی دې کړې.

حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبد الله ته وویل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبد الله تو ضیحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وویل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.

له دغو مثالونو څخه معلومیږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنګه وه او افرادو څومره اوترڅه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې دښو توصیه اوله بدو څخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شویدی یعنی (امر په معروف اونهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لارکړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبیق څخه داسلام خلیفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او دمسلمانانو دغه جرئت ئې دځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن کریم دغه حکم یعنی امرپه معروف اونهی له منکرڅخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی اودحق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه دحنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اِعدِل یَا مُحَمَّدُ فَاِنَّکَ لَم تَعدِل)یعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیاتکرار کړه ، داځل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) یعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پیغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو نبه ونه ګڼاه او غوښتل ئې چه هغه سړی تادیب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غمښتل چه د دغسې ویناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې دانتقاد حق نه درلود.

دعقیدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پرېږدي او اسلامی عقیده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کښې نشته په تحقیق سره هدایت او ګمراهی سره بېل شویدي. دهر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقي پاتې کیږي.

په بل آیت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -یونس آ:۹۹) آیا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلومیږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دایماني وظیفې په حیث یو مکلفیت ګڼل کیږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تیرشي مګر خپل مکلفیتونه پرېښودی نشي او په وجایبو کښې اهمال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیا بیا ئې توصیه شویده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظیفې په حیث دهر مومن مکلفیت ګڼل کیږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني یوله بله دوستان دي چه یوبل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظیفه کښې نارینه او ښځې یو شان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې یا نارینه ته دښو توصیه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.

دامر معروف معنی یوازې لارښوونه او رهمنائی نده بلکه درهبری او دامر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ویلو علاوه دممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

دقرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه دخلکو دپاره راایستل شوي ئې دنیکو کارونو امر کوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي او له بدو کارونو ئې راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه دخدای صالح بندګان راښیي نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او دقیامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته دمنکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایی: (مَن رَاٰی مِنکُم مُنکِراًفَلیُغَیّرَهُ بِیَدِهِ فَمَنّ لَم یَستَطِع فَبِلِسَانِهِ فَمَن لَم یَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَاَضعَفُ الِایمَانِ -الشیخان) که له تاسو څخه کوم یوه دچاناوړه عمل ولید په لاس دې منع کړي که دائې له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دې کاروا خلی که دائې هم نشو کولای په زړه کښې دې ترینه کرکه وکړي او ډیر ضعیف ایمان همدغه دی.

دظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیرله انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډیربد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده دظلم مخنیوی او دظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاددی چه اجرئې ډیر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چاچه ظلم کړی ډیر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل دسوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او دظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله دظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً –الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسیږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه ښکاره کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسیږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوریدلی دي چه ویل یی: (اِنّ النّاسَ اِذَا رَاَ وُالظّالِمَ فَلَم یَاخُذُوا عَلیٰ یَدِهِ اَوشَکَ اَن یّعُمّهُمُ اللّٰهُ بِعِقَابٍ)معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماًسَلّطَهُ اللّٰهُ عَلَیهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (أنصُراَخَاکَ ظَالِماًاَومَظلُوماً) یعنی له خپل وروروسره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه دمظلوم سره خومرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول دمسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان دقرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه دمظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شي.

په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډیر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵)څه دي تاسولره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ دخدای په لارکښې او دمظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرواوښځو اوکوچنیانو څخه چه وآیي: اې پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یوبل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړشوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ-الحج آ:۳۹)اجازه ورکړشویده هغوته چه (نور)له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادردی.

وګورئ دظلم قبلول اوظلم ته غاړه اېښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. دظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل دظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعيف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بيا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.

دا مطب په دې آيت کښې ډېر ښه واضع دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا - النساء آ:۹۷) هرآئينه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ په داسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وايي په څه حال کښې وئ وايي و مونږ ضعيفان په ځمکه کښې. وايي آيا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه مو هجرت کړی وای د دغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماوی ده.

وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای يعنې دوزخ ئې مرجع او ماوی ده.

د تجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعليم دی. الله تعالی وايي:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړېده.

انتقام اخيستل او د بدوسزا ورکول د اجتماعي نظام د بقا او قيام د پاره مهم اصل دی او قصاص چه يو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنيوی نشي کيدی او امن او امان مختل کيږي.

د چا بدي ښکاره کول او عيبونه ئې څرګندول يعنی غيبت په اسلام کښې منع دی (ولا يغتب بعضکم بعضاً) مګر مظلوم ته د احق ورکړ شويدی چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووايي:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شويدی.

د ظلم او ظالم په باب همدغومره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دا نشته چه که چا په يوه مخ په څپېړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

د غه مسيحي تعليم اسلام رد کړېدی اسلام البته د عفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو د عفوې معنی ظلم ته غاړه ايښودل او ظالمانو ته تسليميدل ندي که څوک د عجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخيستی او د ظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه څوک کوي چه د انتقام اخيستلو قدرت لري او د لاس بريدلو په صورت کښې لاس نيسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې يو له بله ملګرتيا او د مرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښې ئې په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډېر نبوي احاديث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نيکۍ او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. د تعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعنې په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.

که څوک په ګناه، تعدي يا تجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه د هغه ايسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه حدیث شریف کښې راغلی دی: (اَیُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللّٰهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حدیث شریف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بیزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.
یوبل حدیث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حدیث په موجب هغه څوک چه پشتیبان او دسرېو قوت لري باید له هغه چا سره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري باید له نیستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقیقت کښې یو جسد دی چه باید مشترک احساس ولري او دیوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي.
دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړیدی: (مَثَلُ المُؤمِنِینَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعیٰ لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسِّهرِ وَالحُمیٰ).
یعنی د مومنانو مثال د دوستۍ، اورحم او عاطفې په لحاظ لکه یو جسد دی چه د یو غړي په درد او ناراميۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلا کیږي.

بنـــــی آدم اعضـــــــای یکدیگرنــــــد	کـــه درآفـــــرنیش زیـــک جوهرنــــد
چـــــو عضـــــوی بـــــدرد آورد روزگــــار	دگــــر عضـــــو هــــا را نمانــــد قـــرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډیره شویده دمال انفاق او صدقه کول یعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دایمان او اسلام ډیرمهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډایانو فرض دی او هم دخیرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډیرلوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غریبانو سره مالي مرسته دیوه حق په حیث دشتمنو په ذمه ایښودل شوی او یو دیني مکلفیت دی.
دا حدیث شریف: (اِنَّ فِی المَالِ حَقّاً سِویٰ الزَّکَاتِ- ترمذي)
دا مطلب ډیرښه ثابتوي چه سر بیره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقیرانو او مسکینانو حق شته چه بډایان ئې باید اداکړی؟
په قرآن کریم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسایل او محروم حق تثبت شویدی.
الله تعالی دمتقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې دسوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یوبل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شاپې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده دسوالګرو او محروم دپاره.
په دې دواړو آیتونو کښې دسائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابښې چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او دچا حق ورسره نه وي.
دا حق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان بارول او دتحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. دا هم دالله تعالی قول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضايع کوئ خپل خيراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. د انفاق او صدقاتو په باب چه ډير زيات آيتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال د خدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې دا آيت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، وو ايه هغه څه چه له حاجته زيات وي يعنى ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خيرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زيات مال ذخيره کوي او د خوارانو ،غريبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی د دی آيت د حکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخيره کوي سره او سپين زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زيری ورکړئ د دردناک عذاب.

له دې دوو آيتونو څخه دا استنباط کيدی شي چه د حاجت د خاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافيت پيدا کوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زيات څه نلري او په بډايانو کښې نه شميرل کيږي. هغه کسان چه د کفايت په اندازه څه لري د خيرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابيږي او د نورو تعاون ته اړ کيږي. که د غه مرسته وکړي نو بيا د پاک خدای د دې ستاينې وړ ګرځی چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ –الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئې د ايثار له مخی ورکوي. له ضعيفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبيل الله جهاد ګڼل شوی او د خدای په نزد ډير اجر لري. که د قرآن په ژبه پوه شو نو يوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شويده: (وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خداي ته قرض حسن. هرڅوک پوهيږي چه خدای بې نيازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای د غه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې ښيي چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله (ص) ويلی دي: (اِنّ اللهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يَومَ القِيَمَةِ يَا ابنِ اٰدَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعدنِی ! قَال يَا رَبِّ کَيفَ اَعُودُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمِين؟ قَال: اَمَا عَلِمتَ اِنَ عَبدِی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو عِدتّهُ لَوَجَدتَنِی عِندَهُ؟ يَا اِبنِ اٰدَمَ ! اِستَطعَمتُکَ فَلَم تَطعِمنی ! قَال يَا رَبّ وَکَيفَ اَطعِمُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمِين؟ قَال اَمَا عَلِمتَ اَنکَ اِستَطعَمکَ عَبدی فُلَانٌ فَلَم تَطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلکَ عِندی؟ يَا اِبنِ اٰدَمَ اَستَسقَيتُکَ فَلَم تَسقِنی !قَال يَا رَبِّ کَيفَ اَسقَيتُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِين؟ قَال اِستَسقَاکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَسقهُ اَمَا عَلِمتَ اِنّکَ لَو سَقَيتُهُ لَوَجَدتَ ذٰلکَ عِندِي-رواه مسلم) يعني الله تعالیٰ د قيامت په ورځ وايي اې بنيادمه زه مريض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بيناد م وايي اې زما ربه څنګه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمين يی. خدای ورته وايی: ته خبر نه وی چه زما فلانکی بنده مريض شو او تا ئې پوښتنه ونکړه آيا نه پوهيدی چه که د هغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بينادمه ! ما د ر څخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنيادم وايي څنګه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمين يي. الله تعالی وايي: آيا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ور نکړ آيا ته نه پوهيدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ما سره پيدا کړی وای. اې بنيادمه ما درنه او به وغوښتې او تا رانکړې ، بنيادم وايی اې ربه څنګه به مې او به درکړی وای او ته رب العلمين يی. الله تعالی وايي له تا نه زما فلاني بنده او به وغوښتې او تا ورنکړی که تا هغه ته او به ورکړې وای هغه به دې له ما سره موندلی وای.

د دې حديث شريف په بنا ديوه اړ او محتاج غوښتنه په حقيقت کښې د خدای غوښتنه ده او له بيوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای دښتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه د قرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼي او ددوی حق ترینه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو څله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ - الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیادلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو داخیردی تاسو لره که پوهیږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډیر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ اَو القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ - شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یا لکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراوثواب کارونه ډیردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ - آل عمران آ:۹۲) یعنی هیڅکله به و نه مومئ دخیرکمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه دنیکۍ او خیرکمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډیرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډیر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډیره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیردپاره قربان کړي چه دخیراونیکۍ کمال ته ورسیږي.

که یو معززسړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائی چه په ظاهره دادځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزدلډې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډیر زیات اجر لري.

داسلام په ډیرو احکامو کښې دیوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتیا اصلي منظوردی او دغه منظورپه اجمالي او کلي ډول په دې آیت شریف کښې ډیر ښه ځای شویدي:

(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ - سورت النحل آ:۹۰) په تحقیق سره خدای امرکوي په عدل او احسان او دقرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښیګڼوئې اطلاق کیدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شي.

که دادوه کلمې په یوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوبنې یوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښیګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټینګوي او دا تصال رشتې تقویه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه فحشاء، منکر اوبغی ټول مفاسد او رذایل اومظالم احاط کوي او دغودرې شیونو نه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحدیث ډیر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفَّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً من كُربِ الدُّنيا نَفَّسَ اللهُ عَنهُ كُربَةً من كُربِ يَومَ القِيَامَةِ ومَن يَسَّرَعَلَى مُعسَرٍ يَسَّرَ اللهُ عَلَيهِ فِى الدُّنيَا وَالاخِرَه ومَن سَتَرَ مُسلِماًَ سَتَرَهُ اللهُ فِى الدُّنيَا وَالاخِرَه وَاللهُ فِى عَونِ العَبدِ مَاكَانَ العَبدُفِى عَونِ اَخِيهِ-عن ابوهريره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له یوه مسلمان څخه ددنیا له غمونو یوغم لرې کوي خدای له هغه څخه دقیامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنیا او آخرت کښې اساني راولي.

څوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنیا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پیغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فایده رسیږي (خَيرُالنَّاسِ مَن يَنفَعُ النَّاسَ) په یوه بل حدیث شریف کښې رسول الله (ص) وایي: (اَلمُؤمِنُ الذِى يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصبِرُعَلَى اَذَاهُم خَيرٌمِّنَ الذِى لَايُخَالِطُ النَّاسَ وَلَايَصبِرُعَلَى اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذیت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی اوسی او په اذیت ئې صبرنه کوي. مقصد داچه اسلام انزواو ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسیدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسیدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

دصبر توصیه په قرآنی آیاتو اونبوی احادیثو کښې ډیره زیاته راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو ترینه غلط تعبیرونه کړي او ویلی ئې دي چه داسلام دین دنورو ادیانو په شان داستعمارګرو او استثمار چیانو ګټه خپلو پیروانو ته توصیه کړیده چه دبډایانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبروکړي او غلامۍ ته ئې غاړه کیږدي یعنی په دنیاکښې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدایه وغواړي. ددوي په عقیده داسلام دین خلک دجابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي اوپه مظلومیت ئې قانع کوي. حال داچه دوی داسلام ضد اسلام ګڼلی اود قرآن په واضحو اوصریحو احکاموئې سترګي پټې کړیدي. دوی دي ته نه دی کتلی چه حضرت محمد(ص) اودهغه خلیفه ګانو او نورو رښتینو پیروانو عملاً دجابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کریم کښې ئې بیابیا توصیه شویده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت او ثبات معنی لري چه باید د جهاد په میدان کښې وښودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

دظلم ا و ظالم په مقابل کښې مو د مومن اومسلمان دریځ دمخه هم څرګند کړچه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلومیت تحمل کوي یعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کریم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شویده او په څه منظور په مکرر ډول بیا بیا راغلی ده.

په سورة البقره کښې داآیت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دامعنی لري چه په سختیو، کړاوونو اودجنګ په میدان کښې صبر کوونکی اومیدان نه پرېښودونکی دنیکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري یعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آیت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمایي: په تاسو باندي ازمیښت کوواو امتحان درنه اخلوچه ستاسو مجاهدین او صابران یعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته اوغیر مجاهدینو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی اودقهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دصابرانو ذکر په دي آيتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ – البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډيرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږوي خوله ډيروسره جنګيږي.
صابران هغو ته وائي چه شل تنه ئي په دوو سوو تنوبری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندی غالب ګرزوی او د اسلام په تاريخ کښې ئي مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اولالعزمو صفت ګڼل شويدی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه دصبرمقام او منزلت ډيروي او دشجاعت او شهامت مظهر ئي ګرزوي.
سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی داسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر داذيت اوضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تير شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلاط لري او په اذيت ئي صبر کوي نه هغه چه داذيت نه دځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښی ګرځی اومنزوي کيږي.
په دغسې مواردوکښې داسلام مطلب دادی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او دعسلومچی هم بې نيشه نه وي.
سړی بايد دجامعې د آزارپه مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر داسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی اوبشري ژوند ورته ډير ضرورت لري اوبيخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فردته داحق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق ، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښی کيدو اجازه نه ورکوي اونه ئي مرورتوب ته پريږدي.
له فردنه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړنه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهرآيو دبل مقابل ګڼل کيږي خو دامقابله دتور اوسپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه ديوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادوجوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی دجامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلوکښې دجامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.
په همدغه اساس که څوک ځانته دامعلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او دشخصيت په جوړولو کښې ئي کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاونداو دحيثيت وکرامت خاوند دی، ده ته يوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دېت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهين وتحقيرئي جرم وجنايت يا اقلاًقباحت ګڼل شويدی.
دی دمالکيت اومشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چاروکښې ئي مشوره ارزښت لري.
په اسلامی فقه کښې يوه مسلمان اويوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشويدی چه که هريو له دوی څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت يادېوې کلا يادېوه ښارخلکو ته امان ورکړي نوبيا هيڅ يو مسلمان له هغوی سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبار لري مګر په هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبيا دغه دامان ورکړه ردیدلی شي. په دغه صورت کښي که پخپله امام او اولو الامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.

دغه مهم او سترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډیرلوړ ښيي چه نظیر به ئې ددنیا په قوانینو کښې نه وي موجود یوازې همدغه یوحکم کافی دی چه دفرد اهمیت په جامعه کښې وښيي او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول او په میراث کښې ورته په حق قایلیدل داثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځینې حقونه چه اوس په دیموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شویدي اسلام ډیرمخه افرادوته ورکړیدی او دانسان مادي او معنوي مصئونیت ئې په ښه شان تامین کړیدی.

په دغوحقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډیر دقت وړدی اوله ډیرغور نه پکښې کاراخیستل شوی هغه دمالکیت حق دی چه بنیادي حیثیت لري او دحقوقو مور ورته ویلی شو.

همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصیل بمیورده نه دی.

مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږ غوندې په څه پوهیدلی دی د مال لرلو او مال ډیرولو فکر او مینې ئې په زړه او دماغ کښې غځوني کړیدي.

له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکار نه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پیدا کړ او دمال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکیت احساس راپیدا شو او وده ئې وکړه، دمال مینه ورو ورو زیاتیده او دانسانی حرص سترګي ورځ په ورځ وږې کیدې.

مال که له یوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ او جنګونه شروع شوه. په مال کښې دخیراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.

له میلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکیت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وویل شوه او دمالکیت په ضد دمبارزې فکرپیدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکیت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسیحی دین مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.

داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شواو دانسان دښمن ورته وویل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډیرښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خیر او فضل) یعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظرکښې ونیولې اوعیب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکیت حق ورکړاو هم ئې په دغه حق څه قیوداو شرطونه کیښودل.

اسلام دبشرپه حیاتي ضرورتونو او حاجتونو سترګې پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتیا په نظرکښې ونیوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګاڼه او حدودئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دین نه دی چه دانساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پریږدي اوښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.

دمال او مالکیت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړیدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجایز

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی د مستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه د اصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷) د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان ګرزولی یاست.
په سورة نور کښې دا آیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شویده او د عاریت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کیږی بیاهم یوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل د بېوزلو په مال کښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه د متقیانو حال بیانیږي نو د مال په برخه کښې دوی په دې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۶) یعنی دوی د هغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بله دا چه اسلام د مالونو انحصار په خومحدودو لاسونو کښې بدګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آیت کښې ډیرښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آیت:۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) د ذی القربی، د یتیمانو، مسکینانو او د لاروي پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کیږي او دا د دې د پاره چه دولت د څو تنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې د مال د توزیع غایه دا ښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډیر د مخه د طبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډیرتېټو پاس منیځ ته راشي.
غنا او بېوزلي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچاته دا حق ورکړشوی چه په جایزه طریقه د شتو خاوند شي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښې دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته اونور.
مګر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظور ته ښه ځیر شي هغه په وهیږي چه شیشګۍ که حلال دی شکل ئې د مردارۍ. د مال پیدا کولو او ډیرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یا داسې نور دا ټول د قاروني بډائي په مخکښې بندیزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول د قارونیت مخه نیسي. له بلې خوا هغه تشویق او ترغیب چه د خیر و احسان په باب په نبوي احادیثو او قرآني آیتونو کښې وینو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقیرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خیریه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربیره په دې اسلام د مسلمانانو اولو الامر ته دا حق ورکړی چه د خوارانو او فقیرانو د مړولو او ژوند ښه کولو د پاره د ضرورت په اندازه د بډایانو مالونه بېوزلو او غریبانو ته ورکړي او موازنه قایمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستیو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځینې کسانو ډیر مالونه جمع کړیدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه د تعادل او مالي تسوئې د پاره له اغنیاو سره فقیران د هغوي په مالونو کښې شریک او سهیم کړي څکه یې وویل: (نُطعِمُ المُسلِمینَ مِن بَیتُ المَالِ حَتی اِذالَم تَجِد فیهِ شَیاً اَدخَلنَا عَلی کُلِّ اَهلِ بَیتٍ مِن الاَغنیَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِینَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِکَ حَتی یَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِیعاً) یعنی مسلمانان به له بیت المال څخه مړوو او چه په بیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

المال کښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او داکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګيډه ماړه شي.

په اسلام کښې دمالکيت په باب داآيت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخيره کوي او دخدای په لارکښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زيری ورکړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونيت په ضد په تبليغی مبارزه لاس پورې کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډير تکليفونه وليدل ترڅوچه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډير غربت په حال کښې مړشو اولاړويو خاوروته وسپاره.

دابوذر اويوشمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډيره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډيريدل.

حضرت علی او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جايز کاردی او له دينه زيات مال ذخيره کول ممنوعه کنز شميرل کيږي.

په ډيرونبوي احاديثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونو اوخوندونو کښې ډوب وي او نورپه لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمن اغنيَائِهم ورُدّ الی فُقَرائهم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې ورکوه د اسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روايت کوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا ابنِ ادمَ انّکَ ان تَبذِلِ الفَضلَ خيرٌلکَ وَانِ تُمسِکهُ شرٌلکَ—مسلم و ترمذي) يعنی اي بنيادمه! که مال وښندې خيردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فلا تَمنَع فقُلتُ: يَارَسُولَ الله وَکَيفَ لِی بذالِکَ؟ قال: هُوَذاکَ اَوالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وويل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمايل يا همدغه شان اويا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې داحديث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم امرَوٌجا يعاً فقدبرِئَت منهُم ذِمَةُ الله تَبَارکَ وَتَعَالی) خلاصه ئې داچه پاک خدای له هغوڅخه بيزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کريم کښې متعددآيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بدګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند اوعيش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نور ورته ونه پخسيږي او مزي چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی په غندنه کښې يوعلت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفينو يعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی يعنی دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقااو دوام غواړي.

دبشري تاريخ له مطالعې نه هم داپته لګيږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلک پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم ډيرخطرونه لري او ډير فسادونه ورسره تړلي دي. داسلام پيشوا حضرت محمد (ص) دمترفينو يعنی دعياشانو او اسوده حالو کورونه (بيوت الشياطين) دشيطانانو کورونه بللي دي چه فتنې اوفسادونه تري ولاړيږي.

الله تعالی فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آيات:۶ او ۷) په تحقيق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووينی. يعنی مال اوثروت دغرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آيت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آيت:۲۷) که چيرې خدای دخپلو بندګانو روزي پراخه کړي وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولګوي او له اسراف وتبذير څخه کار واخلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای وایي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آیت: ۲۶) یعنی ورکړه خپل قریب ته دهغه حق او مسکین ته او پردیس ته تبذیر او اسراف مه کوه مبذرین بیشکه د شیطانانو وروڼه دي.

په بل آیت کښې وایي: (وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آیت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی دخدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حریصانه ډول خوراک او څکاک او بیځایه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. دمسلمانانو اغنیاء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان وشوکت ئې نظرونه ځانته جلب کړي په اسلامي جامعه کښې که خواران او غریبان وربښمني جامې نشي اغوستلی بډایان هم نشي کولی چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه دعبد الرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خلیفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وربښمین کمیس ئې اغوستی و خلیفه دغه کمیس له ګریوانه ترلمنې پورې څیرې کړاو د دغسی معتبراوډیرشمتن صحابی ځوی ئې هم پرینښود چه د اسلام له مقرراتونه سر وغړوي. دهمدغه خلیفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتیاز قایل نه و. یوه ورځ چاترینه پوښتنه وکړه چه تاته له بیت المال څخه دڅومره مال مصرفول جواز لري. ده وویل په کال کښې دوه جوړه جامې، یوه جوړه د ژمی اوبله داوړي دپاره او دومره څه چه دحج تونبه شی زما او دزما عیال قوت باید دقریشو دمتوسط شخص په اندازه وي. زه دمسلمانانو له جملې څخه یوتن یم څه چه نوروته رسیږي ماته به هم رسیږي.

پخپله درسول الله (ص) د زهد او ریاضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه دده دغوره اصحابو ساده اوبې عیشه ژوند چه دمجبوریت په وجه نه بلکه دعزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محرومیت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه داسلام دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) د رماده دکال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازارکښې دنورو دپاره پیداشوه او قحطی له منیځه لاړه. په دغه موده کښې خلیفه هم دنورو په شان تیل خواړه او دتیلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پیداشوه او پوستکی ئې تک تورشو.

اسلام خپل پیروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه ددنیا مال، زیب وزینت اوعیش وعشرت ته په حقارت وګوري او مینه ورسره پیدانکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختیار کړي. حرص او هوس پریږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبراو غرورپه ځان کښې پیدانکړي، صدق او صفا ولري او دخلکو په خدمت کښې داسلام په خدمت کښې جهادته ملاوتړي او قرباني ته چمتوشي.

اسلام دخپلو پیروانو دتنظیم او اداري، دتهذیب او تربیت دپاره دوه وسیلي په کا واچولی، تشریع او توجیه. ځینې شیان شته چه په اسلام کښې شرعاًمنع نه دي مګر دیانتاًمنع دی د شریعت او د دیانت تقاضا هر کله یوه نه ده، په ځینو موارد و کښې تشریعي جنبه او توجیهی جنبه یوله بله بیلیږي.

تشریعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کیږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ئې ملاوتړي، په توجیهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دیانتاً موظف دی چه دصدقاتو اوخیراتونوله لارې له خپل حاجته زیات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخیر واحسان نمونه اومثال شي.

توجیهی احکام دتشریعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبیقیږی بلکه داخلاقي اصولو په حیث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې بنه اوبد، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پیاز یا اوږه خوړل په اصل کښې جایز کاردی مګردجمعې په ورځ اوپه هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او دخولې بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئي نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شميرل کيږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونوڅخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان مورنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايزلذتونه هم په ځان ودروي يائي ډيرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.

درسول الله(ص) په اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير ياداسې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی او ځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه ئي کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت او انسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخې ئي بنده کړي. اسلام د بشري او عالمي دين په حيث په خلکو باندي عسرا وحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶او ۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس ئي ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوږو څخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسرا وسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه وربوري تړلي ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي يا په ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وا و هره شپه به ئي په نفلونو سبا کوله مخاطب کړ او ورته ئي وويل: (.....ولنفسک عليک حق ولبدنک عليک حق ولزوجتک عليک حق.......) په تا باندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادات او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولی ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه ئي خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

پاک خدای هغه کسان ستايلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفريط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آيت ۶۷) يعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې يو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معيار سنجول کيږي او داسلامی اخلاقو اساس ګڼل شويدی. داسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړيتوب صيقلوي.

داسلامي تعليماتو غايه اسلامی تربيه ده چه په اسلامی اخلاقو پورې ټينګ تعلق لري او د افرادو د شخصيت په جوړولو کښې ئي نقش ډير ځرګند دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام ربښتياني ممثلين او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعاير، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثيلوي او صعودي سير وحرکت ئې د انسانيت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبيه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ويلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی، تامينيږي او په ټيټو غرونو کښې په ګرزيدو او د غونډيو په ختلو هم سر ته رسيږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتيا او پيشقدمي ښيي هغوی دلوړو غرونو لوړو څوکو ته خيژي او تاريخي ياد ګارپريږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانيت ډيرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نوروته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی دمثل اعلی په حيث اخلاقي معيارونه او مقامونه اوچتوي او نور د لوړتيا لور ته رابولي چه ددوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړ شي.

د اسلامی اخلاقو غايه او اغيزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کيږي معنا يې دانه ده چه دده ټول خويونه او عادتونه د ستاينې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت دمثل اعلی په حيث دتکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتوئې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګرله ډيرو فضايلو او محاسنو سره ډير معايب او نقايص هم لري. دخيروشر، دصلاح او فساد، د پاکۍ او ناپاکۍ متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده.
حضرت مسيح (ع) اوبودا هم انسانان و او چنګيز و هلاکو هم دانسان په بڼه و. دجوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم وجهل ئې په وجود کښې داسې خواپه خواوسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې اوسيده دانسان وجود خوله خاوروپيدا دی مګر داورلمبې داوبوڅپې او دهوا طوفانونه پکښې خوندي دي له خاکسارۍ سره کبر او غرورهم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې ئې قهر، په قوت کښې ئې ضعف او په پوهه کښې ئې ناپوهی ځان ښيي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسايل او اسباب برابروي ورسره داتم او هايدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواوکښې اسباب سازدی.
که له يوې خواد بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خواد عالمي تباهۍ مواد او آلات تهيه کوي.
که دانسان ضعيفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه ئې ليوان له عقل نه ئې شيطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پيدا کيږي. عقل دانسان ډيره لويه شتمني او دټولو شتمنيو مور ده چه انسان ته ډير څه ورکوي مګرله دغه دنيائي عقل سره يوبل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سړيتوب ښيي او سړی کوي ئې.
داعقل ددين په رڼا کښې پيدا کيږي او له دين څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. دمعاش عقل له هرچا سره شته او نور حيوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر دمعاد عقل لکه عالي تعليم ټولو ته نه دی رسيدلی.
ډير غوليدلي دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته ئې راټيټوي. ډير ښه پوهيدلي دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته ئې اوچتوي يعنی عقل متدين کوي او ددين په لاره ئې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقيانولارښود دی چه په غيب ايمان ولري (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول ددغه ظاهربين عقل کار ندی او داعقل هيڅکله مومن کيدلی نشي. داعقل دجسم او خيټې خدمت ته پيدا دی او دژوند پاللو مهمه وظيفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډيرلوی ارزښت لري او دنيا ئې مرهونه ده مګر دمعقولاتوله سرحد نه هغه خواڅه ليدل او په څه پوهيدل ديوه بل عقل کار دی چه ملاخورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپښتوژبی عارف اوصوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنیا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کیږي عقل بل دی

سړی څنگه سړی کیږي ؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصیل دحاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصیرت خاوندان پوهیږي چه ځیني سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به ئې دسړي وي مګر سیرت به ئې دسړي نه وي او دشر وفساد جنبه به ئې ډیره غالبه وي.

داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی دانساني فطرت په تشخیص کښې دغه دشر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتني هرځای بیانوي او داڅرګندوي چه انسان باید داخلاقي تهذیب اونفسي تزکیې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.

انسان دخدای خلیفه دی او داسمان ملکې ورته په سجده پریوتي دي مګر انساني فطرت دملایکوله خولې داسې ښودل شویدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آیت ۳۰)یعنی په ځمکه کښې هغه څوک پیداکوي چه په ځمکه کښې فساد کوي او وینې تویوي. سربیره په دې په ډیرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت داسې معرفی شویدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعـــاً- سورة المعارج آیات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)

یعني انسان بی صبره، بې ثباته حریص او بخیل پیدا شوی که شرور ورسیده جزع وفزع کوي که خیراو د دنیا مال ئې وموندنو بیاله ډیربخل نه کاراخلي.

۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیردمال په معنی دی چه انسان ورسره ډیره شدیده مینه لري.

۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آیت ۱۰۰) داآیت انسان داسې ممسک ښیي چه که دخدای درحمت خزانې ئې په برخه شي بیاهم ویریږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډیر حریص او ډیر بخیل دی.

٤- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَـــى ، أَن رَّآهُ اسْـــتَغْنَى -العلق آیات ۶، ۷) انسان چه ځان غني ووینې ارومرو سرکښي اونافرماني کوي.

۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهیم آیت ۳۴) انسان هرګوره ډیرظالم او ډیر ناشکره بنده دی.

٦-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آیت ۵۴) انسان له هر څه نه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنی جدل ئې په ختېه کښې ګډدی.

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبیاء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.

۸-(وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسریٰ آیت ۱۱) انسان ډیربې صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّـــةِ وَالْخَيْـــلِ الْمُسَـــوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهواني مینې بیان شویدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي اوځان اور اوبو ته غورځوي.

داسلام اخلاقي لاربښودني، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصیه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرایزو اوانساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډیر صحیح تشخیص بنا دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیابیا په مکرر ډول هر هرځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کیږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځوکښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یادخپل عجولانه فطرت په تقاضاپه هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هیڅ موقع پاتي نشي او عاقبت اندیشی هیره کړي.
دقناعت درس هم له حراموڅخه دځان ژغورلومعنی لري او دتجاوزمخه نیسی نه داچه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته ئې نه پریږدي.
دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محورئې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټیون ډیر وخت اوډیر کارغواړي.
لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسوئې ډیربه خبردی:(وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان ئې راوړی اوکړي ئې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه ئې کړیده.
دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.
داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیرپه وسیله کوي او له حرامو څخه ئې پرهیزوي لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(اَلعِلمُ علمَانِ علمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَدیَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقویې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزګاری له لارې دشهوانی اونفسانی امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچاچه حیواني قوت زیاتیږي — نفس شیطان لره هغومره مغلوبیږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو — په مرښت نشي داکارپه لوږه کیږي

****

کمـوي روژه غوښتـنې شـهواني — مضمحل کـړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نوځکه — روژه نه نیسي صغیرشیخ فاني

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دایقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲)(قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله ئې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اودشفاءالصدور دارو ومومي بیا هم نشي کولی چه(مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد یاقلبی قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پیداکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنيا طبيبان له مريضانو نه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زيات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اَوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطيو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ کُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه يوازې دين ئې مخه نيولی شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې د ايثار داسې جذبه پيدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددين په لاره کښې يا د دين دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونيوله، مهاجرينو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن اوټوله شتمني په مکه کښې پريښوده او مدينې ته ئې ددين ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زياته پيرزوينه څرګنده کړه يعنی په نفسياتي او اخلاقي لحاظ يو عظيم انقلاب په اسلامي امت کښې پيدا شو چه نظير ئې چا نه و ليدلی.
ددغه انقلاب اثر تر اوسه په مسلمانانو کښې لړ او ډېر يوځای بل ځای وينو او په يو زراوڅوسوه کاله کښې ئې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا ئې هم په وصف الحال کښې وائي:
داهنرندی چه خاورې څوک سره زر کا چه زر خاورې کړې رحمانه هنر دادی
علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښيي چه خاورې زر کړې او ددنيا شتمني زياته کړي مګر دين ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنرئې نه نصيب کيږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پيدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفوراو مردود وي داڅرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معيشت حاجتونه او ضرورتونه نه پوره کوي او مدنيت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنيا ودانی اوزيبائي په هغه وسايلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دين دتساند او تعاون په پيدا کولو او دمعنوي ارتباط په قايمولو دبشري جامعې سعادت تامينوي او داجتماع مزې تينګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړيږي مګر په دغو لوښو کښې دحيات او بـه د دين ساقي اچوي اودين دی چه د اخلاقو په تهذيب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښو بوټونيلي اوريښې تقويه کوي.
که اخلاقی تهذيب او دنفس تزکيه نه وي کيدی شي چه ډېر زر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حيوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسيږي.
کيمياوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خيري اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.
مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کيږي ديني پوهه او د اخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی وهوس ناولتيا پاکوي.
که د انسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپين والی اوپاکوالی څو لولی. هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دين يوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بين ندی، د اسلام سپيڅلی دين د طهارت او تزکيې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه ئې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دين کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحليل کښې دې نتيجو ته رسيږو چه د اسلامی هدا ياتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکيه او د جسم او روح تطهير يعني پاکوالی دی.

تزکيه او تطهير هغه ټکي دي چه په قرآن کريم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ ئې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده. په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذيب او د انسانيت لوړول ئې لازمي نيتجه ده.

اديان عموماً پداسې وخت کښې دنياته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شوی دی يعنی د دين ډېوه هر وخت په تورتم کښې بله شوېده او خلکو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شويدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ککړ و او په ډېر تورتم کښې ئې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسيدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خير و شر معيار ازلام يعني د فال غشي و، د خدای کور بتانو نيولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کيده.

شرک، بت پرستي، سود خوري او چورو چپاو، قتل و قتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندی خښول، ضعيفان غلامول او د حيواناتو په څېرئې استعمالول د ژوند دود او دستورو، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئيل امين دا وحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آيات ۱-۵.) يعنی له بړستني پاڅيږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهير مکرر امر دا ښيي چه پاکيدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستی په معنیٰ او د پليدی په معنی استعماليږي او مفهوم ئې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کيږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آيت شريف کښې له (رجز) څخه لريوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه د نزول په اعتبار ئې د قرآن کريم مطلع ګڼلی شو د تطهير او تزکيې اهميت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دا دوه آيتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آيات ۱۴-۱۵) اول تزکيه او بيا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

د لته تزکيه يوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذيب او بيا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کريم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی ئې بری او مقصد ته رسيدل دي.

په صورت (المومنون) کښې په لومړيو نهو آيتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره خوشيه ذکر شويدي چه يو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده آيتونه دا دي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) يعني هغه مومنان

(c) ketabton.com: The Digital Library

بری مومي او مقصد ته رسيږي چه په لمانځه کښې ويره او تواضع ولري، له بيهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خيانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټينګ وي.

په صورت اعلی کښې چه يوازې تزکيه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ يا او ه شيه وښودل شوه تطبيق ئې پدې شان کيدی شي چه تزکيه ډيره عامه وسعيه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.

زکات خودلفظ او معنی په اعتبار له تزکيې سره اشتقاقي تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائی چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکيږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امرکوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آيت ۱۰۳) زنا او فحشا هم يو مردار عمل دی او ځان ساتل ترينه تزکيه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.

په امانت کښې خيانت کول، عهدماتول ، بيهوده مشغولتيا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.

لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او دتزکيې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شويدی، دخدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښيې چه دتزکيې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه دسورت (الشمس) په دې آيت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا)يوازې دنفس تزکيه دفلاح وسيله ښودل شويده.

په سورت (التغابن) کښې دا آيت شريف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) دعبارت په تغير هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه ئې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکيه ئې په برخه وي. همدغه تزکيه ده چه هم دخدای دپاره دمال په ورکړه حاصليږي لکه چه په سورت (الليل) کښې وايي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات ۱۷- ۱۸) يعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهيزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصيب کيږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آيت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکيې او طهارت سره په قرآنکريم کښې ډير ټينګ ښودل شوی يعنې له پليديو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسيدل دي.

پليدي يوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصيت هم د قرآن کريم په حکم (رجس) ګڼل شويدی لکه په سورت (المايده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آيت ۹۱) يعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نيول پليد شيطانی عملونه دي او ځان ساتل ترينه دفلاح موجب دی.

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:

(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت ۱۵۱) په دې آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډير وضاحت او صراحت دامفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډيرښه څرګندوي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت ئې پوه کړي او پاکيزه ئې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ویلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) فرعون ته ورشه !.......او ورته وو ایه آیا میل لرې چه تزکیه دې نصیب شي. د موسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غایه (تزکیه) ده له دغو شواهدو نه ښائی چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه د خلکو تزکیه او تطهیر د دین کاردی او پیغمبران د همدغه کار د پاره وخت په وخت استول شویدي چه د خلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ئې صفائي او د خیر و احسان مینه پیدا کړي په نفسیاتی حالاتو او کیفیاتو کښې د انسانیت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحیه خلق کړي مګر دا کاريعني د نفس تزکیه او د اخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.

د اجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او د زړو عقاید و په ځای نوي عقاید په ذهن کښې کښینول د هغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهیم (ع) ئې د نمرود سرولمبو ته وغورځاوه او حضرت مسیح ئې په سولۍ وخیژاوه. د خلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقاید که هر څومره خرافاتي وي بیاهم د جامعې په ذهن او دماغ بې قید وشرط حکومت کوي او مخالفین ئې په فنا محکوم کیږي.

یو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر ئې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقاید خپل حاکمیت له یوه نسل نه بل نسل ته په میراث پریږدي او څومره چه زړیږي هغومره قوي کیږي.

زمانه چه کارئې تغیر راوستل دي د دغه ذهني سلطان مقابله په ایوبي صبر کوي او د نوح عمر غواړي ترڅو چه غیر مرئي تدریجي تغیر پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دین په خلکو منل د اولو العزمه پیغمبرکاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کارسرته رسوي.

حضرت محمد (ص) د دغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې ډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې ئې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت ئې ډېر ټینګ ایمان درلود او دغه قوي ایمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پیدا کړی ؤ دا ایمان د په نورو کښې هم پیدا کړ چه مومنان ئې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات ئې بدل کړه. د خدای کور (کعبه) یې له بتانو پاک کړه د خلکو زړونه او دماغونه ئې صفا کړه، اجتماعي مفاسد او ناولي عقاید ئې محوه کړه او سیئات ئې په حسناتو له مینځه یوړل.

کوم امر چه پاک خدای حضرت ابراهیم (ع) او حضرت اسمعیل (ع) ته د خپل کور د پاکولو په باب کړی و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آیت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک ئې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بیائې قرآن کریم پاکانو او مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آیات ۷۷-۷۹) د دغه کتاب د نیولو د پاره پاکي منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.

دا طهارت د خدای پاک په اراده اول له اهل بیتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آیت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرآ آیت ۲۱۴) کښې هم اهل بیت خاص ډول یادشویدي.

د اهل بیتو له تطهیر سره د امت تطهیر هم شروع شو او خلک د وحدانیت په منلو د صالحو اعمالو په اجراکولو د اخلاقو په تهذیب او د نفس په تزکیه له کفر او عصیان څخه پاک شوه.

د دینی پوهانو له جملې څخه یوتن (شاه ولی الله) وایي: پیغمبران د اخلاقو، تهذیب او نفس تزکیې ته توجه لري او په علمي مسایلو کښې مستقیم د خالت نکوي، مطلب دا چه پیغمبر د علم او فلسفې معلم نه دی د انسانیت مربي او اخلاقي رهبردی ځکه د نفس تزکیه او د روح تربیه خپل هدف ګڼي او وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بُعِثتُ لِاُتَمِمّ مَکارِمِ الاَخلَاق) الله تعالی هم د ستاینه په خلق عظیم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آیت ۴)
ددي د پاره چه خلک سړي شي او سړیتوب زده کړي باید پیغمبر په خپله د کامل انسانیت مثل اعلیٰ شي او خپل عالي کردار د هغوی د پاره سرمشق وګرځوي یعني په عملي ډول خلکو ته د صبر و استقامت، د رحم او شفقت، د عدل او انصاف د ایمان او احسان، د صدق و صفا ، د ایثار او قرباني او د شجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان د عزم او ارادې د روحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شي. امت جوړول او تربیه کول او د امامت وظیفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.
په خلکو باندي دژبې په سر یو څه زده کول د ومره ګران کارندی مګر په خلکو کښې څه پیدا کول، په زړونو کښې ئې څه کښینول او په دماغونو باندي دنوو عقاید و منل دهرڅا کارندی.
یو سړی کولی شی دالفاظو او کلماتو په وسیله خلکو ته دعفت، تقوی او ریاضت مفهوم او معنیٰ توضیح کړي یا مقالې او رسالې پرې ولیکي او کتابونه ترې جوړ کړي مګر خپل ژوند د دغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې ئې تمثیلول ځان خوارول او له نفس و شیطان سره مجادله او مبارزه غواړي.
که څوک چاته د اخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه یوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضایل پیدا کوي نو بیا په کار دي چه پخپله ئې هم ولري یعنی اول ئې په ځان کښې پیدا کړي بیائې په نورو کښې د پیدا کولو کوښښ وکړي.
د اخلاقي امراضو طبیب د بدني امراضو د طبیب په شان نه دی کیدی شي چه د قلبي امراضو طبیب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، یو سود خور که د منبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندي ښه اثرنه کوي. که بې حیا سړی نوروته د حیا درس ورکوي دا په خپله لویه بې حیايي ده.
پاک خدای اسلامی امت په امر معروف مامو کړیدی مګر هغه واعظان او ناصحان ئې تهدید کړیدی چه نوروته د نیکۍ امر کوي او ځانونه یې هیروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آیت ۴۴) که د غه ایت یو بې لارې سړی له دینه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی ئې شي مګر په سمه لارئې بیولی نشي. خلکوته د حق توصیه او د صبر توصیه باید له قرآنی ترتیب سره سم هغه مومن وکړي چه د صالحو اعمالو خاوند وی: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډیرګران کارندی مګر د امرمعروف اهلیت او صلاحیت په ځان کښې پیدا کول له ګران نه ګران کار دی.
حضرت محمد (ص) چه ډیر عالم ئې په سمه لار وخوځاوه او ډیر عالي اخلاق ئې په خپلو پیروانو کښې پیدا کړه یو مهم علت ئې دا و چه په خپله د کامل انسانیت او خلق عظیم خاوند و او په همدغه حقیقی معجزه ئې عالمونه مسخرکړه.
کوم کسان چه معجزه د نبوت شرط ګڼي او معجزه د علت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو د شق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه د رسول الله (ص) عظیم خلق د اسې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار ترینه نشي کیدی.
ځینې خارق العاده کارونه شته چه د سحر و افسون په وسیله دیوه او بل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او د حیرت وړ ګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) د نخشب په شاوخوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلورفرسنګو پورې یې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه داسې وسیله راپیدا کړې وه چه له اور څخه به خبرې اوریدل کیدی.
دا وسنی علم مطابق د مسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځینې د تعحب او حیرت وړ کارونه کیدی شي ددې عصر الوتکې او فضائې بیړۍ هم د سلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړ او انسانیت ئې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یوزر او څلورسوه کالو کښې ئې خپل اعجاز ساتلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمعجزي په اووشرطونوکښې يو شرط دا دی چه له دعوي سره دي موافقت ولري يعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لاري (صراط المستقيم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت يانبوت دليل (معجزه) مې داده چه خاوري زرکومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوي سره څه ارتباط نلري مګر داچه حضرت محمدصلی الله عليه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو دمثال اعلی په حيث دامامت وړو ښود او دخلکو په اخلاقي اونفسي حالت کښې ئې معجزه آسا بدلون راووست، دده درښتيانې ادعاډير ښه ثبوت دی. انس بن مالک وايي: زه لس کاله درسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې ئې ماته کله (اف) هم ونه ويل څه مې چه کړي نه ئې دي ويلي چه ولې دي وکړه، کوم کارمې چه ندی کړی بيائې هم داندی ويلی چه ولې دي ونکړ، له يوه خدمتګار سره په لسو کالوکښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائې چه ډېرعلم او تربيت خاوندان هم له خپلو ډيروګرانو زامنو سره دغه شان رويه ونکړی شي چه په لسو کالوکښې ورته (اف)قدرې هم ونه وايي. داکيدی شی چه يوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوي او حلم ډيرعالی مثال قايم کړی حتیٰ چه دخپل ځوی قاتل ياخپل قاتل دمرګ دسلګيو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختفلو احوالو کښې دغومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه دحضرت محمد (ص)غاښ مات اومبارک مخ ئې زخمي اوکړم شونو اصحابو د ډير قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه ددښمنانو دتباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائې مګر رسول کريم صلی الله عليم وسلم وفرمايل زه دلعنت ويلو اوښيرو کولو دپاره نه يم راغلی بلکه درحمت په حيث سمې لارې ته دبلنې دپاره استول شوي يم (اَللّهُمّ اِهد قومِي فَاِنّهُم لَايَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله عليه وسلم باندې ئې دقتل په اراده توره راوايستله، هغې يهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه دپسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و اوپه خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو اوبخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص)کرم اوسخاوت دکيفيت اوکميت په لحاظ ساري نلري، اودخپلو خصوصياتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ويلی شو چه سخاوت نه وايښا رو چه مقام او منزلت ئې له سخاوت نه ډير لوړ دی.

له خپل ډير مال نه لږ څه نوروته ورکول يا له خپل حاجته زيات مال صدقه کول جود اوسخابللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجيد کښې ئې ستاينه شويده: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله (ص)درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهٔ مګر دا دبيوسۍ په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه ئې در لوده اوهمدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه دډير شخوند او ډير خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفين او د ناز اونعمت خاوندان په مکرر او موکد ډول غندي اوبد ورته وايي قرآن کريم په ډير وضاحت اوصراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين ئې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب اونبوي سنت ئې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمانانو ئې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او دغني اوفقير مسئله په ښه شان حل کيږي.

د رسول الله (ص)دژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال ئې لکه غليم خپل کورته نه پريښوده اونه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرځومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو اومستحقينو به ئې ويشل اوتش دقوت لايموت په اندازه ئې ډيرلږ څه ځانته ساتل مګر ځومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه ئې بې حسابهٔ. وايي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم صفوان بن امیه ته دپسونو دومره رمې وبښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.
په همدغه ورځ ئې ابوسفیان ته څلوېښت اوقیې سپین زراو سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاویه اویزید ته او حکیم بن حزام ته ئې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکیم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه ئې هم ورکړه.
دغه شان نور ډیرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب اوهشام بن عمرته په دغوبخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته څلوېښت اوښان ورسیدل اوعباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی ئې نشوه، پدې دومره ډیرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هیڅ یونه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تیره کړه.
ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې دکرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په یوه ورځ دغومره فیاضي لرې کله چه له دنیانه رحلت کوي هرچاته دا څرګندیږي چه په کورکښې ئې داوربشوله ډوډۍ پرته نورڅه نشته او د جنګ زغره یې په یوه یهودي دکور د نفقې دپاره ګروکړیده، دغه راز غیرعادي ژوند چه انساني غرایز ئې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.
دشرک اوبت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف اویوله بله مخالف قبایل چه لوښې بهٔ ئې ژوندي خښولې او ابوجهل ئې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحید په یوه کلمه راغونډول او یو داسې ملت او امت ترینه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپور کړي اودجهان دین اوآئین بدل کړي که معجزه نه وي نوڅه بهٔ وي؟
دا منوچه فاتحین او جهانګیران په دنیا کښې ډیرپیدا شوي چه خپل پریوتې اوبې نام ونشانه قوم ئې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري ئې په نورو قهراًمنلې ده مګر دیوه ملت معنوي اوروحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول دچنګیزاوهلاکو، داسکندر او ناپلیون کار نه دی.
حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي ئې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوند دی چه بشري تاریخ ئې کامل مثال نشی ښودلی.
په زور او قوت ډیرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول اوضعیفانو مرسته که څه هم دخیرو احسان عالی مثال دی مګر اعجازندی، خوغلامان اوضعیفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې ئې لوړول او یو حبشي دنیک عمل په وجه له قریشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيد بن حارثه:

درسول الله (ص) په مواليوکښې زيد بن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله (ص) ته ئې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی ئې وګاڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه داآيت: (اُدعُوا هُم لِاٰبَائِهِم) نازل شواوپس له هغه زيد بن حارثه وبلل شو.

کله چه دزيد پلار حارثه او تره ئې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی ئې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه ئې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک ئې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښينښوده او رسول الله (ص) ئې ترهرڅه بهتر وګاڼه.

موالي که څه هم له غلامی څخه ازاد وه مګر بياهم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.

دمواليو له جملې څخه هيچا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډير سخت بنديز لګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه ئې له مينځه وړل يوازې تقوی او نيک عمل ئې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه ئې دخپلې ترور لور (زينب دجحش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت ئې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيوادکښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکي سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړ مګر هغه توافق چه دښځې او ميړه ترمينځ په کاردی اوپه نفسياتي کيفياتو پوري تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجود نه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ښکاره کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله (ص) دخدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمې زړه ډيره ښه پټۍ ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته ئې ورکړاو ددغه کار عار ئې له مينځه يووړ.

دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله (ص) دري زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پوري مربوط ؤ دغزا دپاره ليږل او دا دمسلمانانو لومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله (ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.

په دي لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجهه وورور او دپيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنی دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت ئې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته ئې ليږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډيرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه داسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډيرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربیه او دفداکارۍ روحیه په خپلو پیروانو کښې پیدا اکول چه دډیرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داولیت او الویت حق لرونکي دیته حاضر شي چه د اسلام د خدمت دپاره دموالیو له جملی څخه له ځانه ډیر کشر سړی په مشرتوب ومني او د هیڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نو څه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی دمریضۍ په بسترکښې و او دلښکر له خوځیدو نه دمخه ئې ظاهري ژوند خاتمه وموندہ او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړی خلیفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صدیق(رض) په انتظامی چارو ډیر زیات مصروف واو ډیر مشکلات ئې په مخکښې و بیا ئې هم درسول الله (ص) په امرکښې تاخیر جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه ئې د اسامة دحرکت دپاره لازم ترتیبات ونیول. خلیفه په خپله له دغه لښکر سره دمشایعت او وداع دپاره له مدینی نه دباندې پیاده روان ؤ.او اسامة په آس سپور و، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه یا به خلیفه هم په آس سپریږي یا به دی له آس څخه کوزیږي خو حضرت ابوبکرصدیق(رض) قسم یاد کړ چه نه به ته کوزیږې او نه به زه سپریږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډیر احتیاج درلود او هغه بې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې کیدی ځکه ئې اسامة ته وویل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پریږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خلیفه سره پاتې شو اونور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې ئې درلود او په ډیرقوي ایمان ئې دهغوی نفسي او شعوري حالت بیخی بدل کړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تریوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحیه مخ په ترقي روان و مګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختمیدو وروسته اسلامي تربیه او اسلامی اخلاق مخ په ټیټیدو شوه او ښکاره تغیرپکښې راغی.

حضرت ابوبکر صدیق (رض):

د اسلام لومړی خلیفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسیده، دغه لوړ او عالي مقام دده په وضع او حال کښې هیڅ تغیر پیښ نه شو کړی او ښکله چه و هغسې و، خلافت او ریاست په هرسړي کښې ارو مرو یو څه تغیر راولي، هر څوک چه اولوالامرشي اوخلک ئې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال او شان وشوکت له اغیزې لاندې راځي اوباید چه راشي مګر درسول الله (ص) ځینې اصحاب له دغه تاثیر لاندې رانغله او له ډیر اقتدارسره بیاهم متواضع متقیان او دخدای دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکر صدیق(رض) د استوګنې په کور کښې څه جزئي تغیر راولې په خپله دی خو لا پریږده هماغه وړوکی کورچه له مدینې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پیاده اوکله په خپل شخصي اس مدینې ته راته، پس له خلافته ئې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و یعنې د بیت المال په اس نه سپریده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بیت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي یعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظیفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و ئې ویل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته باید دځان اوخپل عیال د قوت په اندازه له بیت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلکو دکفایت په قدر وټاکه خوکله چه خلیفه وفات کیده نو امر ئې وکړ څه چه ده له بیت المال څخه اخیستې دي دده له مال څخه دې بیت المال ته مسترد شي.
حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو دمرستې په لړ کښې دیوې ضعیفې کونډې میږې ورته لوشلې له خلافته وروسته ئې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت عمر (رض):

د اسلام دوهم خليفه چه د کسرى او قيصر دوه لوئي امپراطورى ئي له اغيزي لاندي شوي او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت کښي لـه حده زيات غني و بياهم ده خپل نفس ددنيا لـه خوندونو او نعمتونو محروم کړى و او ژوندئي ډير فقيرانه و يوازي دانه چه مادي عيش اولذت ئي په ځان حرام کړى و بلکه معنوي او احساسي لذتونه ئي هم په نفس درولي و.

وايي چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعدالت له هيبته ئي د زورورو زړونه رپيدل د اوبو مشک په شاکړى و چه خلکو ورته په حيرت او تعجب کتل، دده ځوى چه په مخه ورغى نو د انکار په ډول ئي ورتـه وويل: دا څه کوي؟ خليفه ځواب ورکړ، نفس ته مي عجب او غرور پيدا شوى غوارم چه ذليل او حقير ئي کړم.

همدغه خليفه چه د حج دفريضي په اداکولو کښي ئي له خپلو ملګرو سره شپاړس ديناره مصرف کړي و د تاسف په ډول ئي وويل: بيت المال ته مو ډير زيان ورساوه يو خليفه چه د خپل مصرف د پاره د ورځي دوه درهمه له بيت المال څخه اخلي او په قوت لايموت قناعت کوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيرى وګڼي.

د حضرت عمر(رض) دغه سختګيري يوازي په ځان باندي وه او خپلو عمالوته ئي کافي معاشونه ورکول مثلا عمار بن ياسر د کوفي والي ته ئي په مياشت کښي شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځي نيم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته ئي يوسل درهمه او د ورځي ديوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنيف ته يوسل اوپنځوس درهمه او په ورځ کښي د پسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامى روحيي په بنا د اسياست ډيرښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او د تقوى خاوندان ئي که موالي هم و له هغو قريشونه ډيرښه ګڼل چه اسلامى پايه به ئي ټيټه وه او ضعيفان ورته له زورورو نه ډير محترم و.

په همدغه اساس ئي عماربن ياسر چه د مواليو له جملي څخه و د کوفي والي کړى و.

وائي چه يوه ورځ دده په دروازه کښي ابوسفيان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او د قريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوى سره صهيب اوبلال هم چه د مواليوله جملي څخه و دخليفه دليدو په انتظار کښي شريک و، خليفه اول خپل حضورته صهيب او بلال وغوښتل اونور هماغسي منتظرپاتى شو، دابوسفيان پزه لـه ډير قهره وپړسيده اوپه ډيرتاثر ئي وويل: داسي ورځ هم راورسيده چه مريان غوښتل کيږي او مونږ په دروازه کښي ولاړ پاتي کيږو.

د حضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي ياغير ارادي نـه و هغه پدي ډيرښه پوهيده چه داکار د قريشو په سردارانو او خصوصاً په ابوسفيان څومره درنـه روحي اونفسياتي اغيزه لـري مګر اسلامي روحيه اوديني مقدسه غايه په ده حاکمه وه او ځان ئي اخلاقاً او ديانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسي وکړي.

د قرآن کريم په سورت قصص کښي د فرعون او هامان په مقابل کښي دضعيفانو اوناتوانو خلکو د قوي کولو او د هغوى دخوارولو اوذليلولو بيان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ۶) همدغه اسلامي روحيه څرګندوي چه ترجمه ئي داده: غوښتل مو چه دځمکي له ضعيفانو سره احسان وکړو او پيشوايان ئي وګرزوو، دځمکي وارثان او صاحبان ئي کړو، فرعون وهامان او ددوى لښکر وته دضعيفانو له لاسه هغه عذابونه وښيو چه دوى ترينه حذر کاوه.

دادى دخداى هغه قانون چه قرآن ئي بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخى سابقه لري.

حضرت عمر(رض) د اسلام دغه اساسي هدف ډيرښه تشخيص کړى و او د خپلي خط مشي اصلي مرام ئي باله.

يو وخت عمرابن الخطاب په مکه کښي وليدل چه دقريشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورتـه ولاړدي ځکه ئي په قهر وويل: (مَالِقومٍ يَستَأ ثرُونَ عَلىٰ خُدّامِهِم) يعنى نه ښايى چه يو قوم ځان لـه خادمانو نـه غوره وګڼي، بيائي خدمتګاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښينول او دغه امتيازئي مردود وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې ئي دمکي عامل او په او سنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه ئي تري وکړه چه دخپل قایمقام دي څوک پریښود هغه وویل: ابن ابزي مي پریښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دي خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللّٰهَ یَرفعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای ددي کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه د استفهام دپاره وه. او غوښتل ئي چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که د اسې نه وای نو ده به ولي عمار بن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به ئې صهیب او بلال له ابو سفیان نه دمخه خپل حضورته غوښتل. بلـه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک د خلافت دپاره مناسب وي او د شوری په غړو کښې درته کوم یو ډیر ورمعلومیږي.
ده وویل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولی اَبی حُذَیفَة حَیاً لَوَلّیتُهُ) که سالم دابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به ورګټلی و. د شوری غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایي حق ئي ورکړي نه و مګر په شوری کښې ئي شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دي اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده ئي د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته ئي څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته ئي دري زره درهمه ټاکلي و. عبدالله د اعتراض په ډول وویل: زه په ډیرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مي له هغه نه زیاته ده مګر دهغه معاش ډیر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډیر ګران و او پلار ئي هم ستا له پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډیرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډیرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډي شي په اخلاقو کښې ئي بدلون راځي او روحاني تعلقات ئي کمیږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونی شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه ئي د سبا ورځې دپاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیرخرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازارسړی نه و او د وخت ناوړه غوښتني ئي ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې وسیلې په حیث مسلک له سیاست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بیه یې سیاسي کامیابي لویه ناکامي ګڼله. دی په دي پوهیده چه دیني جذبه په خلکو کښې ضعیفه شویده او اکثر اشخاص د هغه چا ملګري کیږي چه ددوی ضمیرونه په پیسو رانیسي یائي اقلاً په وعدو وخوشحالوي مګر ده دا کارنه کاوه او سمه لاره ئي نه پریښوده هیچا ته ئي بي شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه ئي څوک په طمع کښې ساتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چه ده ته دده ورور عقیل په ډیر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي ئې غوڅه شي نو ده امام حسن ته وویل: زمابرخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړ شه یو جوړ نوي جامې اونوې پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه. د سیاست تقاضا همدغه وه چه وورور له وورور نه په دغه ډول بیل کړي مگر دیانت اومسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پیسې د سیاسي مصلحت دپاره ولگوي.

حضرت علی به ویل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مگرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.

دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه گناه پرې بریالی ـ شي.

ده هغه غالب مغلوب گاڼه چه په ناجایزه طریقه اووسیله ئې غلبه حاصلوله.

یو مصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سیاسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.

علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه گانو په لاره مستقیم لاړشي او هیڅ راز انحراف ونکړي مگر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اودیني احساسات بایللي وچه دهغوی په زمانه کښې ئې لرل.

همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې اوتفرقې پیدا شي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود اونتیجه ئې داشوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستگاه بیخي فاسده شوه.

درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفي والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سر علی او اهل بیتو ته کنځلې وکړي اوفحش ووايي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډیرې بې رحمۍ به وژل کیده حال دا چه قرآن په ډیرصراحت خپل پیروان له کنځلو نه ډیر سخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).

زیاد ابن ابیه دکوفي والي هغه سړی وچه مورئې (سمیة) له ابو سفیان سره بې نکاح شپې تیرولې اورسمي میړه ئې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلارئې نه درلوده.

ده د دې دپاره چه نسب یې له معاویه سره گډشي او دهغه وروروبلل شي په رسمي محفل کښې ئې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مورله رسمي اوقانوني میړه څخه ندی پیدا شوی او داد اخلاقي انحطاط ډیربرجسته مثال دی.

درسول الله (ص) ډیرگران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډیرو نژدوخپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقیقت ډیرښه ښرگندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.

دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې ئې دخپل سر په سودا په ډیرې ایمانداری، اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډیرسخت خطرناک حالت کښې ترا خره په ډیروزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره)کښې حساب شو.

داسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو اوناوړه اعمالو یو طغیاني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ویلی شو مگر دغو تولو شوموحوادثوونکړی شوه چه داسلام عمیق معنوي ناثیرات بیخي له مینځه یوسي اوداسلامي اخلاقوجرړې وباسي.

دغه معنوي اوظاهري خزان داسلام باغ وبڼ سپیره ډاک کړ اوڅاروي ئې پکښې وڅرول مگرله خاورولاندې نیلي ریښې ئې محوه نشوې کړی او په دغه گلشن کښې کله ناکله ډیرښه بوټي وټوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبد العزیز دحضرت عمربن خطاب ډیرښه پیروگڼلی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر ابن عبدالعزيز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئي په ډیرښه شان تمثیل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واکې په لاس کښي ونیولې منبرته وخوت اوداسې ئي وويل:
((...... زه په يوه داسې کارکښي له ازميښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښتنه اوتاسو هم دانتخاب له لاري دا کار ماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړاو تاسو اختيارلرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغي خطابي له هري خوا دا اوازونه اوچت شوه چه موږ ته انتخاب کړي تاغواړو او په تاوياړو اي اميرالمومنينه !
وروسته تردي خليفه بياخلک مخاطب کړه او وئي ويل: په دي يوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښايي چه هغه دخالق په معصيت کښي وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئي واجب دی اوکه له خدايه غاړه غړوي په چاباندي دااطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مي دخدای له امر سر وغړاوه نوبيازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدي نه عمرابن عبدالعزيز سمدلاسه دتيرو مظالموپه ردولو کښي اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه ميراث پريښی وه هغه ئي دمسلمانانو بيت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قيمتي ګوته ئي چه په ګوته وه او وليد ورکړي وه هغه ئي هم له لاسه وروايستله، کومي ځمکي چه يو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوي وي ټولي ئي پريښودي يوازي يو کاريزئي چه په سويدا کښي په خپلو پيسو ويستلی وځانته وساته چه په کال کښي ئي يوسل اوپنځوس ديناره کله لږکم کله لږ زيات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پري کوله يعنی له بيت المال څخه ئي هيڅ نه اخيستل اوټول عايدات ئي همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمرابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځي دوه درهمه اخيستل ته ئي هم بايد واخلي عمرابن عبدالعزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئي اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مي پري وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئي څه قيمتي جواهر دتحفي په ډول ورکړی و عمر فاطمي ته وويل: ته اختيارلري چه په دي دووخبروکښي هره يوه مني اوهغه داچه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره ياماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسيږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه يوه کوټه کښي نشوياتي کيدی.
فاطمي وويل: يا اميرالمومنينه ! ماته له دغو جواهرو اوددي څوچنده جواهرونه ته ښه ئي هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غيرعادلانه توګه له يوه اوبل سره جمع شوي و اودبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بياقايم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزيز وفات شواو يزيد ابن عبدالملک اميرالمومنين شونو خپلي خورفاطمي ته ئي وويل: ته کولی شي چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلي، هغي وويل: مادعمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئي وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهرپه خپل اهل وعيال وويشل اوله بيت المال نه بيا شخصي ملکيت اوعين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځيني ممثلين چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم دخپل سيرت اوعمل په وسيله په خپلو پيروانو کښي پيدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډيرګران و اوايمان يي پري راوړی وپه ورځني ژوند کښي ځانته په کوم شخصی امتيازنه وقايل اوله نورونه ئي څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم اوتربيت وچه اغيزه ئي دده په اصحابواو دهغوی په وسيله په تابعينو او تبع تابعينو کښي ثم فثم دسکي دضرب په شان باقي پاتي شوه او انفوسوکښي ئي داسي لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزي حيثيت اوماهيت لري.
دااغيزه کله لږ او کله ډيره د اسلام په نخبه اشخاصو کښي دکامل انسانيت مظهر بللی شوچه ځيني نور مثالونه ئي دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو عبیده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابوعبیده ډیر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لاڅلویښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.

رسول الله (ص) دی په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئي ورکړي ؤ.

دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن ولید مقرر کړاو ده ته ئي ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت اوزیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئي سرمه غړوه.

ابوعبیده چه دنبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډیرې خوښۍ ئي دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې دخدای دپاره جنګیده ، حسد اورقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب اونفس وشیطان مغلوب و ، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لښکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ اوهلته ډیره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابوعبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئي داؤ:

((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).

ابوعبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی دده دپاره ورغوښتی دی ځکه ئي په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر یوتن یم او ځان راباندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډیر خوښ یم چه دوی سره د خدای امر او قضاته منتظر اوسم، امید دی چه امیرالمومنین ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډیر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابوعبیده دغه ثبات او په دغسې حال کښې د خلیفه د امرله تعمیل نه معذرت غوښتل ډیر قوي ایمان او قضاوقدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډیر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویریږي. له وبا څخه وویریږي او د دولت دمشر دغه راز له لوړنې ډک امر په ډیره بیړه ومني او شکرونه ئي اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئي شکست نه وخوړلی او د جنګ په چارو کښې دعزم وتدبیر او ډیر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر وقوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئي ابوعبیده بن جراح دلښکرو مشرو ټاکه نوبیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابوعبیده له قیادت لاندې ددین د اعتلاد پاره هماغسې جنګیده او د مقام ومنزلت دغه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.

د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښې ئي په برخه شوي و او ده ته ئي دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې د نورو هم نصیب شوی وي مګر د نفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښې دغه اخلاقي بریالیتوب ډیر نادر او نایابه دی.

امام ابو حنیفه:

د اسلامی اخلاقو په لړکښې د صداقت او راستکاری، دتقوی او پرهیزګاری یو ښه مثال د دغه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده د خپل معیشت د تامین دپاره د تجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریک و ، یو خل امام ابوحنیفه یو څه کالي دپلورلو دپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړچه په دغو کالیوکښې دغه عیب موجود دی په هرچائې چه خرخوي باید اول ورته دعیب یادونه وکړي او بیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرخ کړه مګر دعیب بیانول ئې هیر کړه ، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش ، زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دې له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هیرمی شوه ، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چینې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و ، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چینه ئې په څلورسوه واخیسته اولاړه مګر په لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چه چینه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه ، یونس ورته وویل ددې چینې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرخیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له تاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډیر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابوبلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادونې وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفداری په تورله څوتنو خوارجو سره بندي شو ، بندیوان ددغه زاهد اوعابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئې ډیرخوند ورکاوه څکه ئې اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه ، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډیره بیړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي ، ابوبلال چه دبندیوان داحسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سبا ته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډیرګران و او په همدغه وجه له څلوېښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم اوتیرې مخه به نیسي ، عدل او صلاح ته به خلک رابولي ، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن زرعة ئې له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئې وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کیږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلوېښتو تنو دوه زره تنو ته ماتې ورکړه او ابن زیاد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئې ډیر زیات وراټه عباد بن احضرئې له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شويعنی لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډير دوام وکړ او ابوبلال متوجه شوچه دمازديګر لمونځ قضا کيږي ځکه ئي پيشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړواوپس له لمانځه بياپيل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښي يا ډيره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئي قطع کړ او جنګ ئي په داسي حال کښي شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئي په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئي لمونځ پرينښود او ادامه ئي ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلويښتو تنوبريالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحوکښي وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډګر کښي لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښي لکه ابوعبيده اوخالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسايلو کښي ئي خپلوپيروانوته دصداقت او ايمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښي ئي علي اوحسين ابراهيمي قربانۍ ته تيار کړه او دابوبلال دکار ناموپه شان ډيرې حيرانوونکې کارنامې ئي تاريخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نيکان او صالحان به پريږدو ګنهګاران به ئې وګوروچه څنګه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښي هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شويدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمير اووجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښي دماعز ابن مالک قصه ډيره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغی اووئې ويل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړشه ! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه ! ماعز ولاړ اولږه شيبه وروسته بيا راغی اوهماغه څه ئې بياوويل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيداکړه ترڅوچه څلورم ځل ماعز بيا راغی او د(تطهير) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله عليه وسلم ورته داخل وفرمايل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زنا څخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خوبه نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دی بيائې تپوس وکړ آيا شراب ئې څکلي دي؟ يوتن ورنږدې شو او وې ويل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بياپه زنا اقرار وکړنو رسول الله صلی الله عليه وسلم د رجم حد پرې جاري کړاو دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شوچه که توبه ئې په ټول امت تقسيم شي ګنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوئې زه له زنا څخه حامله شوې يم.

رسول الله (ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځۀ ئې دانصارويوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی اودحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئې نه رجم کووچه اولادئې صغير پاتې کيږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه يوتن پاڅيده اودطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وينو ووينځله.

ماعز ابن مالک اودغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه اوپخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.

هغه باطني شعور چه اسلام اوايمان په دوی کښي پيداکړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.

داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلوميږي. اسلام، اخلاق اوتصوف يوله بله معنوي تړون لري اويوبحث بل ته منتهی کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کسان چه دين ته په مادي نظر گوري او د اقتصادي ايجاباتو اوضرورتونو مولودئي گڼي وايي: دين په دوهمه مرحله کښې يعني کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لرې کيږي اوتخذيري حالت پيدا کوي نوتصوف ترې جوړيږي او عرفاني شکل اختياروي. ددوی په خيال تصوف د اسلام ددين منحرف اومحذر شوی شکل دی.
ځيني وائي تصوف د سامي دين يعني اسلام په مقابل کښې د آريايانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور اوفشار په دوی باندې اسلام تحميل کړي او تصوف د همدغه فشار نتيجه ده.
يوه فرضيه داده چه د تصوف منشا نوي افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خير محض، ښکلا اومثل له نظريې سره تعلق لري. ځيني کسان د تصوف ارتباط بودائيت او هندي روحانيت سره ښيي او ځيني ئي له زردشتيت سره تعلق ته گوته نيسي او څوک ئي له مسيحيت څخه ماخوذ گڼي مگر اصلي اوصحيح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله عليه وسلم په سيرت کښې ئي د اعتدال په حالت کښې وينو د حضرت محمد (ص) زهد اورياضت، روژې نيول، تهجد اوعبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل اونفس خوارول يو داسې حقيقت دی چه څوک ترينه انکارنشي کولی مگر دغه زهد او رياضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پيدا کړی چه دی ئي له جهادونو څخه عاجز کړی وي يائي دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځينو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او رياضت ئي کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او رياضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئي ځيني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورڅه هم راگډ شوه او د نورو فلسفو اومذاهبو رنگ ئي واخيست اومسيحی رهبانيت ته نژدې شو مگر بيا هم د اسلامي اصيل تصوف تشخيص اوتميزکيدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصيتونو او د ډيرو صالحو اومصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئي وروزل چه د علم ومعنی او د روحانيت سطحه ئي ډيره اوچته کړه او د اسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وگڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفيان په دين کښې درې درجې اومرتبې مني: اسلام، ايمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نيول، زکات ورکول اوحج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا ددين ظاهري شکل اوصورت دی چه د اسلام ارکان بلل کيږي.
ايمان چه ددين روح ئي بولي په خدای، په ملايکو، په ټولو پيغمبرانو د قيامت په ورځ اود خدای له لوري د خير اوشر په قدر باور لرل دي.
احسان چه ددين حقيقت ئي گڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو اوپه خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه اوهرحال کښې ئي حاضر اوناظر وگڼي چه مراقبة الله هم ورته وايي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حديث شريف دی چه مسلم ئي له سيدنا عمر ابن لخطاب څخه روايت کوي او هغه دا دی:
(بَينَمَانَحنُ جُلُوسٌ عندَرَسُولِ الله (ص) ذَاتَ يَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَينَا رَجُلٌ شَدِيدُبَيَاضِ الثِّيَابِ شَدِيدُ سُوَادِ الشّعرِ لَايُرٰیٰ عَلَيهِ اَثرُ السَّفرِ وَلَايعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌ حَتیٰ جَلَسَ اِلی النَّبِی (ص) فَاسنَدَ رُکبَتَيهِ اِلیٰ رُکبَتَيهِ وَوَضَعَ کَفَّيهِ عَلیٰ فَخذَيهِ وَقَالَ: يَامُحَمدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلام فَقَالَ رَسُولُ الله الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا الٰهَ الا الله وَاَنَّ مُحَمَدً رّسُولُ الله وَتُقِيمَ الصَّلٰوةَ وَ تُؤتِی الزَّکاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجّ البَيتَ اِن اِستَطَعتَ اِلَيهِ سَبِيلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجِبنَالَهُ يَسألُهُ وَيُصَدِّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِيمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَاليَومِ الاخِرِ وَتُ، مِنَ بِالقَدرِ خَيرِهِ وَشَرِهِ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قالَ: صَدَقتَ !
قالَ: فَاخبِرنِی عَنِ الاحسَانِ ؟
قالَ: ان تَعبُدَ اللّٰهَ کَانَّکَ تَراهُ فَان لَم تَکُن تَرَاهُ فَانَّهُ يَرَاکَ.
قالَ: فَاخبِرنِی عَنِ السَّاعَةِ؟
قالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاعلَمَ مِنَ السَّائِلِ.
قالَ: اخبِرنِی عَن اَمَارَاتِهَا ؟
قالَ: ان تَلِدَ الامَةُ رَبَّتَهَا وَاَن تَرَیٰ الحُفَاةَ العَرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَّاءِ يَتَطاوَلُونَ فِی البُنيَانِ ثُمَّ انطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِيّاً ثُم
قالَ يَا عُمَرُ ! اَتَدرِی مَنِ السَّايِلُ؟
قُلتُ: اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قالَ: انَّهُ جِبرِيلَ اَتَاکُم يُعَلِّمُکُم دِينَکُم !

يعني مونږ يوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه يو سړی راغی جامې ئې ډيرې سپينې وې وېښتان ئې ډير تور و د سفر ګرد او اثرې نه ليدل کيده. زمونږ هيڅ يوه هغه نه پيژانده، پيغمبر ته مخامخ کيناست زنګونه ئې د هغه په زنګونو لګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښېښودل او وې ويل:

ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وويل اسلام دا دي چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُ اَن لا الٰهَ الا اللّٰهَ وَاَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللّٰه او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونيسې او د بيت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې

هغه وويل: صدقت رښتيا دې وويل.

مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصديق. بيائې وويل له ايمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وويل: ايمان دادی چه الله او د هغه په ملايکو، پيغمبرانو او د آخرت په ورځ ايمان راوړې او د قدر په خير وشر مومن اوسې.

هغه صدقت وويل.

بيائې وويل: له احسانه مې خبرکړه.

رسول الله (ص) وفرمايل احسان دادی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وينې او که ئې نه وينې نو هغه خو دې وينې. هغه وويل: له قيامته مې خبرکړه.

پيغمبر وويل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زيات عالم نه دی.

هغه وويل: د قيامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وويل: چه وينځه خپله بادار ه وزيږوي او چه ووينې پښې ابل، بربنډ، اړ، مېږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولوکښې زياتی کوي. وروسته تردې هغه لاړ او له يو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وويل: اې عمره ! پوهيدې چه سايل څوک و؟

ما وويل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وويل هغه جبريل و، تاسو ته راغی چه دين مو درزده کړي.

له دې حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړ او د غه درې درجې يا مرحلې ئې راپه ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسيدلی وي هغه به ارومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلی شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړی وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه اينښې ده مسلمان شوی ئې خو ايمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دين له د غو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت د ظواهرو د اصلاح د پاره، طریقت د ضمایرو د اصلاح د پاره او حقیقت د سرایرو د اصلاح د پاره.
لومړنۍ اصلاح په توبه، په تقوی او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانیت غواړي، د سرایرو او ارواحو د اصلاح د پاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی.
علم هم د صوفیانو په نظر کښې په دوو ډولو دی: یو د وراثت علم بل د دراست علم.
تدریسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعلیم له استاذ څخه یعني د ځان غوندې انسان نه زده کیږي.
علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسیلې او واسطې د خدای له لوري د عبادات او ذکر و فکر له لارې د چا په نصیب شي.
د وراثت علم صوفیانو له دې نبوي حدیث څخه رایستلی دی:
(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالَم یَعلَم) په دې حدیث کښې ویل شویدی څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په میراث د هغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وایي چه ذکریې په دې آیت کښې شویدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آیت ۶۵) دا علم د خضر علیه السلام په برخه وچه موسی علیه السلام ته نه و ورکړ شوی یعنی موسی علیه السلام ته د شریعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکی و چه قصه ئې په قرآن مجید کښې راغلې ده.
صوفیان وایي: جبریل اول ځل شریعت راووړ چه د ټولو د پاره دی کله چه شریعت تقرر وموند نو بیائې حقیقت د خواصو د پاره نازل کړ چه د دین اعلی مرتبه ده. وایي چه د حقیقت تعلیم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته و شو چه پیغمبر ته ډیر نژدې و او له کوچنیتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربیت حاصل کړی و.
د رسول الله (ص) په اصحابو کښې یو شمیر داسې کسان وچه اهل سر ګڼل کیده لکه حذیفه یماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طریقې چه نن رایجې دي سلسله ئې بالاخر حضرت علی کرم الله وجهه ته رسیږي او سرحلقه دی ګڼل کیږي. اصحاب صفه یعنی هغه اصحاب چه له دنیا سره ئې علایق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړي مدرسې بنیاد دوی کیښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوی د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځینې اهل سر هم شامل و.
د اهل سر له جملې څخه حذیفة یماني زیات معروف و او پخپله له ده څخه روایت شویدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وویل:
اې حذیفة! ماته ووایه چه په ماکښې څه نفاق شته او که نه؟ دی وایي ماورته وویل: اې امیرالمومنینه! په تاکښې څه نفاق نشته.
بله دا چه کوم وخت دا آیت د عبیدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آیت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډیر احتیاط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او ترڅو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضور نه درلود، د جنازې لمونځ به ئې نه کاوه، دا ځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلي و او په همدغه وجه په صاحب السر ملقب و.
وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې د لومړی شخص په حیث پیژندل شویدی د غه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه او په بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چا پوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبرو خاص کړی یم نورو به له رسول الله (ص) څخه د خیر پوښتنه کوله او ما به د شر تپوس کاوه چه شر څه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شر نه پیژندل شي خیر نه پیژندل کیږي. تصوف او د حقیقت پوهه همدغه د سرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق:

دصوفیانو فهم او نظر په قرآنی آیتونو او نبوي احادیثو کښې دوه جنبې ویني یوه شرعي جنبه بله دحقیقت جنبه چه یو ته تشریع او بلی ته تحقیق وایي. دوی وایي کله قرآن او سنت یو ځای شریعت بیانوی او بل ځای حقیقت یا بالعکس.
کله قرآن تشریعی جنبه ښیي او سنت ئې تحقیقی جنبه توضیح کوي یا سنت تشریعی جنبه او قرآن تحقیقی جنبه بیانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شویدي رسول الله (ص) ئې په توضیح او بیان مامور دی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آیت۴۴) دقرآن داآیت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیت ۳۲) یعني پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشریعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله (ص) داقول: (لَن يَدخُلَ احَدَكُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
یعني ستاسو هیڅ یو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقیقی جنبه څرګندوي چه د شریعت لارښونه هغه او د حقیقت داده.

همدارنګه دا آیت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آیت ۳۰) تحقیقی خوا لري او داحدیث: (اِذاهَمّ احَدُكُم بِحَسَنَةٍ كُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشریع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقید کاندي او کله قرآن سنت مقید کوي. انسان باید دوه سترګې ولري یوه د شریعت دپاره بله دحقیقت دپاره. دآیت او حدیث ترمینځ معارضه هم په دغه صورت له مینځه ځي او څه اشکال نه پاتي کیږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقیقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طریقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسلیم، زهد، صبر، ایثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولیاء صالحین، صدیقین او داسې نور ټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آیت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آیت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډیر وضاحت اعلاموي او ویلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخیستل شوی او ددین له یوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدین ابن عربي وائي د رجال الله کار دی. په رښتیا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډیر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جیلانی دقادریه طریقې خاوند وایي ترڅو سړی داعقیده پیدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شیان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانیونو کښې نه حسابیږي.
سړی باید له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسو نه ګوښی شي او غیر له خدایه بل وجود ته قایل نشي. څنګه چه داصناموا و موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورو نه فرق لري نور مفاهیم هم دصوفیانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحید دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په درې ډول تغیر موندلی دی.
۱- بې خدایه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)
۲- بې خدایه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدایه بل موجود نشته. (په دریمه مرحله کښې)
کوم تفسیر چه صوفیانو په کتاب الله او نبوي احادیثو کښې کړیدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شویدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احادیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي اوله دینه علاوه نور مفاهیم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په یوه حدیث کښې راغلي دي چه آیتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو یا اویا بطنو پورې. دا یت ظاهر، عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې یو کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانونه ئې پوهيدلى نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروى چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:
(فَاِن لَّم تَفهَمِ المَعَانِى کَذَالکَ فَلَيسَ لکَ نَصِيبٌ مِنَ القُرآنِ الّا فِى قُشُورِهِ کَمَا لَيسَ لِلبَهِيمَةِ نَصِيبُ مِنَ البُرِّ الّا فِى قِشرِهِ)
څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوى صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:
ما ز قرآن مغز را برداشتيم پوست را با ديگران بگذاشتيم

په شريعت باندې ډيرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دځان دپاره دپيروۍ وړګڼي يوازې دفرايضو اداکول اوله محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډير لږ څه قناعت لري دنفس و هوى متابعت پريږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوىٰ الله نه پاک ساتي.
وايى چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفى (شيبان الراعى) راغى. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعى ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟
شيبان وويل هغه زړه غافل دى او تاديب ئې واجب دى په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندي وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دى؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستاپه مذهب خوپه څلويښتو پسونو يو پسه دى او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دى: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبةآيت ١١١).
دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوى وايي داسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعى، مالک، اوحنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنى دعلم کلام علما دي. داحسان مجتهدين صوفيان اومشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شى وخوري دشريعت په حکم ئې روژه ماتيږي. که غيبت وکړي نو دطريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوى الله وګرزيده نو دحقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.
يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهرته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شروع ظاهرته ګوري، صوفي له ظاهرنه هغه خوا حقيقت په نظرکښې نيسي اوحال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايى چه مشهور فقيه (ابويوسف) به دکال په آخرکښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي اوپه دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دى دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوى مګر دآخرت ضرر ئې ددنيا له ګټې څخه زيات دى.
په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر ديانتاًجايز نه دي، دفقيه اوصوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دى. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلوله ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافى نه ګڼي خپل ټول مال دخداى ګڼي اودخداى په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد ،جنس جايداد ونه ئې لرل اويوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګرداسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخداى دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړى نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي اومعمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي.
د کنزيعنې دسرو اوسپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله اوپه دى آيت باندې ئې استناد کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت على به هم ويل چه له څلورزرو درهمونه لږ مال نفقه ده اوتردې زيات په كنز كښې حسابيږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئي ټول د خداى په لار كښې صدقه كول او خپله نفقه ئي په كار او كسب ځانته پيدا كوله. ده هم په كوركښې د كال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان د زمان او مكان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پكښې پيدا شويدي.

ځيني په فرعي مسايلو كښې غلط شوي او ځيني په اصولو او اساساتو كښې بې لارې شويدى چه علما او فقهائي په اسلام شكمن شوي او يونيم ئي لادكفر او الحاد په تورپه مرګ هم محكوم كړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعى او ابن الجوزي بغدادي د صوفيانو ډير شديد مخالفين دي.

امام فخر رازي د صوفيانو ځينو فرقو ته بدوائى. مګر اصحاب حقيقت د لوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پكښې كوي.

ځيني نورلكه لوى مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماً ښه ګڼي او په ډيرښه نظرورته ګوري ځينو خبروته ئي ښه تاويلونه پيدا كوي او معذورئي بولي. امام غزالي د اسلام لوى صوفي هم وائي ډير صوفيان غوليدلي او لاره ئي وركه كړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه كښې نجات موندونكي لږدي او هلاک شوي ډېر دي.

ابونصر سراج پخپل كتاب (اللمع) كښې اول هغه غلطى په ګوته كوي چه په فروعاتو كښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل كيږي بيا هغه غلطى ښيي چه په اصولو كښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لكه:

۱- د عبوديت او حريت په معنى كښې غلطيدل. ځيني لار وركي صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو دخداى او دبنده ترمينځ د عبودبت او بندګى رابطه قايمه وي عبد او بنده ورته ويل كيږي كله چه خداى ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل كيږي او عبوديت له مينځه ځى.

۲- بله لار وركي فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوى ئي مريدان او پيروان دي له انبياو نه خداى ته نژدې او وړاندى بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالى ځيني اجسام غوره كوي او حلول پكښې كوي په چاكښى چه خداى حلول وكړي د هغه بشرى جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا كوي. دوى په دغه عقيده كښې دومره غلو كړيده چه چا پخپله ځان خداى ګڼل او اناالحق ئي ويلى دى.

۴- ځيني دجبر په مسئله كښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حركت او عمل كښې ځانته په هيڅ اختيارنه قايليږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غيراختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه كوي ځان ورته ګنهګارنه ښكاري.

۵- اباحيه فرقه هم په دغه جمله كښې ده چه د شرع تغرئي ټول كړى او حرام ئي هم حلال ګرزولى دى. دوى وائي خداى زمونږ عمل ته هيڅ احتياج نلري نو ولي پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګاني او غلطى په فروعاتو كښې دي كه په اصولو كښې د اسلامي تصوف خپل شى نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ويلى.

مذهبونه په اصل كښې يو راز وي او په تطبيق كښې بل راز شي كه ښه غور وكړو دفارسي مزدكى مذهب څخه اباحيت د نصرانيت څخه حلوليت، دهندي مذهب څخه د بشريت فنا، د اسلامي تصوف په وروستيو مرحلو كښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شيعي او سني تصوف هم خپلي نيلي اوريښې يوله بله سره وتړلي.

وائي بايزيد بسطامي (ابويزيد طيفوربن عيسى بسطامي چه پلار ئي زردشتي او نيكه ئي مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار دهندوانو د تصوف دعقيدې له تاثير لاندې راغلي و. او حسين بن منصور حلاج د مسيحيت د حلول څخه متاثر شوى ؤ چه ده (انا الحق) ويل او د هغه ويناوه (لاَ اِلَهَ اِلا اَنَا فَاعبُدُونِى سُبحَانِى مَا اَعظَم شَانِى)ځيني صوفيان د شريعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظواهروته په اصلي ارزښت قایل ندي او داسې فکرکوي چه شرع حق ته درسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسیږي نوبیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتې کیږي.
مولانا جلال الدین بلخي هم دمثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوي چه خپلې معشوقې ته رسیږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران اوفراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او دخپل عجز اونیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړیدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسې وایي:

گفت معشوق این اگر بهر من است | گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضر و تو نامه خوان | نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشین | دفع کن دلالگان را بعد ازین
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد | نامه و دلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتدیانو دکمال وسیله گڼي او داسې وایي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار | قوانین شریعت را نگهدار

دصوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډیر سببونه لري چه یومهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمینو اوصوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري دسیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شدید شویدی او کله ضعیف شویدی.
تصوف په ابتدا یعني دحسن بصري په زمانه کښې ساده اوبسیط وچه په لږو خلکو پورې محدود گڼل کیده. وروسته ئې دآدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.
داحرکت په دوهم اودریم هجري قرن کښې دزهد په نامه پیژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې دکشف ومعرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او د ادیانو داتحادبنه پیدا کړه.

دصوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اووه مقامه دي او په دې ډول دي:
توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښې صوفي ته یونفسي حالت اوباطني تاثیرپیدا کیږي چه (حال) ورته وایي اومجموعاً (احوال) بلل کیږي.
احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمینان حال، دمشاهدې حال، دیقین حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختیار او ارادې لاندې دي. مگر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کیفیاتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختیار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لورې دسالک زړه ته نازلیږي.
دتصوف طریقې مختلفې او متعددې دي چه ضیا الدین ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښیي. جهاد یا مجاهده، شیخ نیول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طریقو مابه الاشتراک یعنی مشترک څیزونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاهده په لغت کښې د محاربې په معنی ده او په شرع کښې د خدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر د صوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کيږي. د خدای په لار کښې مجاهده خدای ته د رسیدو ډیره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده دلارې او طریقې په معنی چه د طریقت قرآني اساس ئي بللی شو. له نفس سره مجاهده ډیرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې د مرید د پاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر د هر مریض دپاره د هغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.
د تصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقې چه زیات عمومیت لري دا دي.

۱-قادريه:

دا طریقه چه د جنید د مکتب له اغیزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږیدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.
په شرعي علوموکښې د تبحر خاوند و او په ۱۳ علوموکښې ئي لاس درلود.
فقهي فتوی به ئې د امام شافعی او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډیر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئي دا دي:
دده له مور څخه حکایت شوی چه د روژې په میاشت کښې به دده د ورځې د مورتی نه روده، یوه ورځ چه د خلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوژه نو د عبد القادر د مورنه تپوس وشو هغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.
په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډیر عظیم نور ولید چه یو صورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:
اې عبد القادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه ! لعینه! لدې وینا سره هغه نور په تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:
ما په دغه ډول اویا تنه د طریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تا نجات وموند. چا له ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟
شیخ عبد القادر وویل د حرامو په حلالولو.
وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډیر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر د قضا وقدر په باب خبرې کولې یو مار له چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تیر شو له ګریوانه ئي راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودریده څه غږترینه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه د باندې و، یو هم پوه نشو چه څه ئې وویل، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې د غږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟
شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ما ډیر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چا کښې ندی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدر دی په حرکت راولي او بس.
د شیخ عبد القادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه څلویښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئې دده لار ښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابروته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعيه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دي. په ده کښې رحم او شفقت ډیر زیات و او په حیواناتو هم ډیر زهیروحتی چه کله به ئې د جامو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پيښکه پيښو ويده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پيښکه به ئي له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بيرته راغی او پيښو به پاخيدلی وه نو بيرته به ئي په جامو پورې وګنډله.

۳- احمديه:

احمد بدوي دمصر له لويو اولياؤ څخه دی چه په ٥٩٦ هجری کښې زيږيدلی دا احمديه طريقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ.او دتعليماتو اساسي ټکي ئي دادي:
د نورو په مصيبتونو به نه خوشحاليږئ، ګونډيوته به ضررنه رسوئ، دبديو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په يتيمانو اوضعيفانو به مهرباني کوئ.

٤- دسوقيه:

د ابراهيم دسوقی طريقه ده چه په ٦٧٦ هجری کښې د ٤٣ کالو په عمر وفات شويدی طريقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود ، شريعت ئې اصل او طريقت ئې فرع ګڼله، دټولو خلکو مينه ئې دکمال ضروري شرط او دمريد راس المال شميره.

٥- اکبريه:

دا طريقه ځکه اکبريه بولي چه شيخ الا کبر (محی الدين ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شيخ د وحدة الوجود د مدرسی زعيم (٦٣٨هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الاديان ته رسيدلی دی. ده ټول دينونه يو دين ګاڼه چه هغه دمحبت دين دی. د ده طريقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بيخوبی. په دې طريقه کښې پيرخپل مريد ته امر کوي چه له ټول صغيره او کبيره ګناهو نو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بيا لاس په لاس ږدي او ورته وايي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پيرلا اله الاالله وايي او مريدئی اوري بيائې مريد وايي او پيرورته غوږ نيسي.
وروسته بيا تبرکاً دا آيت شريف وايي: (اِنّ الذينَ يُبَايِعُونَکَ) تر (اَجراًعَظِيماً) پورې. پس له هغه مريد هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور اود معنی په پوهه وايي، بيا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وايي:
(اللّهُمَّ صَلِّي وَسَلِّم وبَارِک عَلیٰ سَيدِنَامُحَمَدِ النَبِی الأُمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَکُلِّ ذَرَةٍ اَلفَ الفَ کَرَةٍ)

٦- شاذليه:

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. علی شاذلی په ٥٩٣ هجري کښې زيږيدلی او په ٦٥٦ هجري کښې وفات شويدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډير ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډيرښت نلري.

٧- مولويه:

دمولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ٦٧٢ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- نقشبندیه:

شیخ بهاؤالدین محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طریقې پیشوا دی. دی بخارا ته نژدې په یوه قریه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زیږیدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شویدی. نقشبندیه طریقه هم لکه شاذلیه سهله او اسانه طریقه ده چه په مرید باندې ډیرې سختۍ نه راولي.

۹- چشتیه:

موسس ئې معین الدین چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

یعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ایښودل شویدی.

ددې مدرسې ممیزات دادي:

د خدای عبادت، د دنیا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، د صالحوا سلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) دځینو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهدئې دخدای له خوف سره دخپل حیات په هنداره کښې منعکس کړیدی.

رابعة العدویة:

چه په (۱۳۵ یا ۱۸۰ یا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شویده زهد ئې دخدای په محبت بنا دی څکه ئې ویل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدْتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِیم وَمُحَبَةً فِیکَ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له وینا ؤ څخه یوه دا هم ده چه ویل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشریح او تحلیل کښې وايي:

انسان له نورو حیواناتو نه په ادارک بیلیږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:

یو د علومو او معارف ادارک د یقین، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه اوس دعقلي حیات اوشعوري حیات په نامه یادیږي.

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتیجه په لاس راځي چه دصوفیانو طریقه په وجداني حیات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه اونفسي مواجد پیداکوي او له عقلی حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجید هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبیرنشي کولی.

صوفیان وايي انسان دوه ولادته لري یو ولادت ئې هغه دی چه دمور له ګیډې څخه دنیا ته راځي او (ثاني ولادت) دیوه نوي معنوي خلق په پیدا کولو صورت مومي یعني دژوند دطریقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح (ولادت) ثاني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زیږنده (ولادت ثانی) یې په دې ډول وه: یوه ورځ ښکار ته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبي غږ ترغوږه شو: ابراهيمه ايا ته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوځو ئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تير کړي.

سفيان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دا نه دی چه سړی زيږ او شړل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. یو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.

دی پدې عقيده وچه ډير وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډير زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله وينا وڅخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موولید چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کيږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي اوخوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيداکولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کارکښې نقصان پيښيږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۶۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډير ټينګ و اود شريعت له احکامو ئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.

هغه ترينه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی واو هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترينه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پريښود او دغه تورئې بې حقيقته وګانه.

ابو القاسم جنيد:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زيږيدلی دی.

دی له ډيرو لويو صوفيانو څخه و او دکتاب الله او سنت ډير ټينګ پيرو و چه په تصوف ئې هيڅ راز طعن نه دی ويل شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډیرښه پوهیدلی دی او ډیره ښه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه ځرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.

په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.

ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راغي او څوک ئې مخه نشي نیولی.

دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.

په ۲٤۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورډ کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹٤۰ م کښې نشر کړه.

امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:

الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلَیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.

عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.

علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر   وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کیږي چه د ده په نفس کښې دي. د لته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کیږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَ اللهِ) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.

غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.

دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعلیماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغیزه لیدلی شو مګر بیا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حدیث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَی عَبدی بِشَئٍ اَحَبَّ اِلَیَّ مِن اَدَآءِ مَا فَرَضتُ عَلَیهِ وَلَایَزَالُ عَبدِی یَتَقَرَّبُ اِلَیَّ بِالنَّوَافِلِ حَتیٰ اُحِبَّهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَیَداً وَمُؤَیِّداً) د اتحاد او حلول صحیح تفسیر د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وایي.

هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابلیت وموندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نیسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه خدای یې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بایزید بسطامي د هغو د تصوف په فنامتاثر شوی ؤ او حسین بن منصور حلاج د مسیحت د حلول د عقیدې له اغیزې لاندې راغلی و.

بایزید بسطامی (ابویزید طیفوربن عیسیٰ بسطامي) په یوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳٤ هجری) کښې مړشوی دی چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډیر اقوال منسوب دي چه د صوفیانو په اصطلاح (شطحات) بلل کیږي. (لااله الا انا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَمَ شَانِی).

ابومغیث حسین بن منصور حلاج په ۲٤٤ هه په فارس کښې زیږیدلی او په عراق کښې لوی شویدی. مشایخ ده په باب اختلاف لري، ډیرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډیر مشهور سړی دی. د ده آرا غامض او تیاره دي، د اناالحق ویناده ته منسوبه ده، ځینې کسان ئې له دغې وینا سره بیاهم د اولیاؤ او شهداؤ په ډله کښې شمیري.

غزالي ده یو شمیر اقوال راغونډکړیدي او دی ئې د سلفو او د اهل ستنو له عقیدې نه مخالف ګڼلی دی.

د خلیفه مقتدر په عصر کښې چه د ده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو یو هیئت تشکیل شو د هیئت ځینو غړو د ده د تکفیر په فتوی کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او یقیني فتوی صادرول ئې مشکل کاروګاڼه.

وایي چه د ده محاکمې موجب څلور اتهامه و:

۱-د ده تعلق له قرمطیانو سره.

۲-انا الحق ویل.

۳-د ده په الوهیت باندې د ده د پیروانو عقیده.

٤-د حج په باب د ده مخالف نظر.

وایي حلاج د بیت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په دې ته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.

د ده له وژل کیدو نه نهه کاله وروسته قرمطیانو په مکه حمله وکړه او حجر الاسود ئې ترینه په اختطاف ویووړ. حلاج په کیمیا او تصوف کښې د تالیفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمایل درلود.

ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه د ده نفوذئې په بغداد کښې د ده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدایي حد ته ئې رسولی و او د ده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غیب کشفولی شي او په یوه وخت کښې ځان څو ځایه څرګندولی شي.

ده د فارسیت سیاسي غایه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شیعه ګانو جمعیت سره قوي ارتباط درلود. د ده له محی الدین ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه د مخه د ادیانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعیم ابو حامد محمدبن محمد غزالی په (٤٥٠ هه) کښې زیږیدلی په طوس او نیشاپور کښې ئې خپل تعلیم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظامیه مدرسه کښې د مدرس په حیث ومنل شو.

د هغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې و او ډیر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.

څلور کاله ئې په دغه ډول تیرکړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسي حالت ورته پیښ شو چه ژبه ئې کلې شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.

دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې د نفس په تزکیه تیر کړه او د خدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه د حج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډیر څه کشف شوه. دی وایي د تصوف لومړی شرط له ماسویٰ الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا د خدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه د موجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک دغه اطلاع د حواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه د حس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کیږي او د واجباتو ، مستحیلاتو ، جایز او ناجایز پیژند ګلوي وړپوري تړلی ده.

په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پیژندل کیږي په ذوق ئې پیژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسیږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې د غیب لیدو ته پیدا کیږي او دغه ادراک د عقل د پاره میسر ندی.

همدغه ادراک دی چه د کشف او معرفت په نامه یادیږي او له عقله ماورا دی.

دغزالي په نظر ښتیني خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. د جذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترینه زایلیږي د غیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه د معرفت ادراک پرې ولاړه دی غزالی ترینه په قلب او روح یانفس تعبیر کوي.

د علم په باب وايي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.

تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلیږي او الهامي علم د قلب په تصفیه او د نفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کیږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او د خدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه د فنافی الله مرتبې ته ورسیږي.

دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غار ته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.

سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته د تجربې او مشاهدې له مخی معلومیږي چه له پخوانه او ږد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه دریږي مګر نظر ئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومیږي مګر هندسي دلایل داثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.

دغه ډول حکمونه چه د حس حاکم ئې کوي د عقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه د حس دغه حال دی د عقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه د عقل احکام ردکړي او غلطي ئې څرګنده کړي.

تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راوینښ شئ پوهیږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په وینښه د عقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائي په تاسې یو بل حالت راشي چه دغه وینښتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم یو خوب او خیال و.

صوفیان فکر کوي بلکه یقین لري چه کله څوک له خپلو دغو حواسو څخه غایب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومیږي.

ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه وینښتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (النـاسُ نیام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ویده دي کله چه مړه شي نو راوینښیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي فلاسفه په دري ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منكر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کيږي.
طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مګر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه دفاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډير دقت نه ئي پکښې کار اخيستی دی او ډير موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي ترا وسه څنګه چه ښائي هغسي چاندی پيژندلی.
دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئي استيلاوکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ واو د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده او دشيعه ګانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې را ګډشوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبابنه، دخلکو ښه نظرئې ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او او سني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستی مرحله د وجدة الوجودمرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کيږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجودالا الله د لااله الا الله معنی ده.
د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري او له الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي ددوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پوري هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پوري تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجوديت له مينځه ځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین اوعلم حق الیقین ئي بولي.

علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئي بولي.

هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئي ووینی نوعلم الیقین ئي په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیداشی.

همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج)ته ددي بیت په نسبت اوکیفیت اونوروخصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق الیقین علم ویل کیږي.

په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پیداشي، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندي علم لرل دري مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي اودریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئي مطلوب ګڼي.

دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. دتقوی په باب وایي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.

همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې اوخاص الخاص صدق په احوالوکښې دی.

ایمان هم دري ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئي په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.

دمقلدمؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ٦٣٨ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې د اسلام ددیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼې اوصوفیانو ده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.

دبحث اوتحقیق خاوندان وایي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه اوتصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا، آسیا او افریقا کښې ئې دصوفیانو طریقې خپرې کړې.

ددې مدرسې پیروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته یو حقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشاهم یو حقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسیدو وخته ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرو نه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن اودشریعت روح دی.

دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احادیثو کښې ظاهر اوباطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیرڅخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.

شعراني په دغه موردکښې وایي: تصوف په شرعی احکامو باندې دعمل کولو لب لباب دی.

چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی اوچاچه دشرعي احکامو له علم سره یو ګڼلی دواړه حق په جانب دي اومثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني اوبیان څوک مستقل علم بولي اوڅوک ئې دنحوي دعلم جز بولي.

ابن عربي وایي: دکتاب الله اوسنتو تفسیرچه متصوفین ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آیت اوحدیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نورمفاهیم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصیب کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهراوباطن، حداو مطلع لري تراووا ويا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي اوصوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګڼي چه هغه دالله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجوداوعالم ئې دهغه ظاهري وجود ګڼي.
دابن عربي د وحدة الوجودنظريه داهل کلام له ډيرومناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې دخپل اصلي وطن اندلس په پريښودو مجبورکړچه لومړی مصرته لاړه او بيا له يوه ښارنه بل ته اوله بل نه بل تـه ورتـه چه بالاخره پـه دمشق کښې په ٦٣٨ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب دکامل انسان پـه حقيقت بنا کړچه د ده دتعليماتو محوروه. دی په هرموجودکښې دخدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان تـه پـه دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه دخدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، دانسان کامل اصطلاح له همدې ځخه نشات کړيدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) پـه انساني نوع کښـې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤاو وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډيرو متصوفوفيلسوفانو شرحې اوتعليقات ليکلي دي، پـه دغـه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤکتابونه اورسالې ليکلي دي چه ډيرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود اوانسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.
ځينې مسيحي ايمه ؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې دايطاليا مشهورشاعر پـه خپلو ځينو اثاروکښې دده مديون اومرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحورکړي چه پـه راس کښې ئې (سپينوز- اوهګل) واقع دي.
سيدجمال الدين افغان هم دابن عربي دوحدة الوجود دمدرسې له اتباعوځخه دی اودهغـه شاګرد شيخ محمد عبده هم ددغې مدرسې پيرووچه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شيخ محی الدين ابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت پـه لټه کښې هغه حد تـه ورسيده چه د ټولوادیانو حقيقت ئې يوګڼه او ددوستۍ اومحبت د واحد دين اساس ئې کيښود چه ډيرپيروان ئې پيداکړه.
دده دا بيتونه دغه مفهوم ډيرښه اداکوي چه وائي:

لقـد کنـت قبـل اليـوم انکرصـاحبی — اذا لـم يکـن دينـی الـی دينـه دان
فاصـبح قلبـی قابـل کـل صـورة — فمرعـی الغـزلان وديرالرهبـان
ومعبـد اوثان وکعبـة وطـايف — والـواح تـوراة ومصـحف قـرآن
اديـن بـدين الحـب کيـف توجهـت — رکائبـه فللحـب دينـی وايمـانی

مطلب ئې دادی چه پخوا بـه کـه دچادين زما ديـن تـه نزدې نـه و نـو زه بـه ئې منکر وم. اوس مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانوورشو، درهبانانودپاره دير، دبتـانو دپاره معبد، دطواف کوونکو دپاره کعبه، دتـورات الـواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دين می دمحبت دين دی او ايمان مې هم محبت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقي خاوندهم دمذاهبو او اديانو اساس يوګني او په دي عقيده دی چه دمختلفو او راز راز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلک يود بل په ژبه نه پوهيږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښي په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښي بيانوي چه يو دينار ئي درلود او ټولو غوښتل چه انګور پري واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئي مشاجره وه ترڅوچه يو داسي سړی پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئي دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقيقت ډير پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډيرنوي معاني او مفاهيم ئي په اسلامی عرفان کښي خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهري په جامعه کښي دانګليسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښي شته په بل ثقافت کښي نشته.
ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښي تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب (اشارات) کښي ئي مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښي د ډير عميق اودقيق نظرخاوند چه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئي ډيرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډير درانه نظرګوري.
دغه راز ډير محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښي شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډيره نمانځنه ئي کوي.

دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونو کښي داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کريم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښي ذکر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډير ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو ، په لوږوتيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابوته ورکړيعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئي ډيربنه سرمشق دی.
ځيني آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمي مدرسي (کشف ومعرفت) بنيادټينګوي او دباطني علم اساس بلل کيږي هغه هم په خپل ځای کښي توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښي نيولو سره ځيني نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري ياتصوف مقيدکوي.
د تصوف په لومړی مدرسه يا په زهد او نوافلو باندي څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقي پيداکولو اونورو حقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښي دا حديثونه د ذکر وړدي:
١ - عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايی شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلی دي. رسول الله صلی الله عليه وسلم ووېل: (فَقُم وَنَم وَصُم وَافطِر وَصُم مِن کُلِ شَهرٍثَلاثَةَ اَيَامٍ وَلَکَ مِثلُ صِيَامِ الدَهرِ) يعنی دشپي ياځيږه او ويده کيږه روژه کيږه او بوزه کيږه. په هره مياشت کښي دري ورځي روژه نيسه اودابه ستاد پاره داسي وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښي وويل: زما طاقت تردي زيات دی. رسول الله (ص) وويل نويوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بيا وويل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردي مي هم طاقت ډيردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بيا خپل طاقت زيات وښود اورسول الله (ص) وفرمايل تردي افضله اوبهتره بله روژه نشته.
۲-ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئي ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شويدی؟ په قريشو کښې خو ستا ترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواېه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئي وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص)وفرمايل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟
عثمان وويل هو ! زه همدغسې کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:
(لَاتصفعَل اِنَّ لِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقّاًوَاِنّ لِجَسَدِکَ عَلَيکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِکَ عَلَيکَ حَقّاً فَصَلِّ وَنَم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسې مکوه، نفس دې هم په تاحق لري جسد دې هم درباندې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئي هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه دصوفيانو دا ادعاچه دوی دتصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو بريالي کيږي له ځينوآيتونو سره ظاهرآموافقت نلري ځکه چه دغيب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پيغمبرانو ئي هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آيتونه دملاخطې وړدي:
۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ - سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ماسره دخدای خزائې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر دهغه څه چه وحی راته شوي وي.
پدې آيت شريف کښې دا څرګنده شويده چه پيغمبرعلم غيب نلري مګرچه وحی ورته وشي، په وحی کښې دغيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.
۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) دغيب کلی ګاني له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهيږي.
۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت۶۵) ووايه ! په غيب باندې نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).
تول علم غيب يوازې دخدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي ښخه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نوځيني بندګان په ځينو غيبي چاروخبروي مګرهغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.
له علم الغيب څخه مراد محض ظن اوتخمين نه دی او نه هغه علم چه له قراينو اودلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نودغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر دصوفيانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع کيږي.
دغه راز آيتونه چه دغيب علم په الله تعالی پورې مختص ګڼي او هغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای پاک ئي دچاپه برخه کوي او په دغه وسيله انسان ته کشف الغيب حاصليږي معنی ئي دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدی بلکه دالهي علم يو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شويدی او عالم الغيب يوازې خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغيب په دې لحاظو وايو چه غيبی شيان زمونږ له نظر دي که داسې نه وي نوخدای پاک ته خو هيڅ شی غايب نه دي. لکه چه تصوف دزمانې په تيريدو مختلف مراحل طی کړي او په هئيت او ماهيت کښې ئي تغيرراغلي دي. په صوفيانو کښې دغه بدلون لا ډير محسوس او مشهوردی. دنن ورځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي دپرون صوفي ندى بلكه ضدئې دى. دپرون صوفي ابراهيم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل كړ او دنن صوفي په صوفيتوب ددنيا جاه وجلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان دخداى باله او داصوفي خداى دځان بولي. صوفي اوس هم وړينې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګردا وړى او هغه وړى ډير تفاوت لري.
چيرته هغه شډله زيږه صوفيانه شړى چيرته دا د پت نفيس وړين تيوكر چه بې بډايانوئې بل څوك نشي اغوستى. تصوف او متصوف هم لكه دنن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهيزګار دى او پخوا هم و خو دا پرهيزاو هغه پرهيز يو نشو ګڼلى. هغه له خوندنو اومزو پرهيز كاوه اودى له بيخونده اوبې مزې شيانو پرهيزكوي.
هغه ځان خواراوه اودى خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفي په زيږه اوجاموكښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بى نيازه و او دى هم. خوهغه داستغناپه وجه او دى د ډيرې غناپه وجه. هغه دنياته شاكړه او ده په شاكړه.
پخوا به هم صوفيانو زياته شپه په ويښه تيروله او اوس ئې هم تيروي. فرق تش همدومره دى چه هغوى په طاعت او عبادت مشغول و اودوى په عيش وعشرت.
دپرون صوفي لكه ديوجانس دسكندر سيورى په خپل سر نه قبلاوه. مګردنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لكه چه او سنى صوفي پخوانى صوفي نه دى دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډيره فاصله لري. يو زراوڅو سوه كاله بعدڅه كمه فاصله نه ده. اسلام اوس ديوه رسم په حيث رسيمت لري او په عمل كښې ئې يوازې د عبادت جنبه عادت ګرځيدلى ده. د اسلام شرعي احكام په اسلامي ممالكو كښې د تطبيق وړ نه ګڼل كيږي او اصلي منظوريې له نظره لويدلى دى او اوسنى دماغ داسې فكركوي چه اسلام بايد په اجتماعي نظام كښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حيث ديوې غيرعملي مفكورې په شان وساتل شي.
اوس په اكثرو اسلامي هيوادو كښې اسلام سياسي شوى او د سياسي مصلحت پاسباني كوي.
ډيرو اجتماعي نظامونو د تاريخ په اوږدو كښې د سياسي اسلام حمايت او رعايت ترهغه حده كړى چه د سياست او سياسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحيه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه او مجادله كوله.
هو ! دا روحيه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډيرو شاندارو مراسمو خاورو ته سپارله او معابد او زيارتونه ئې ډير مجلل جوړول له اجيرو او مجبورو ملايانو ئې د خپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخيستې او تحريفونه، بدعتونه ئې په اسلام كښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احكامو كښې متضاد حكمونه او متناقض مسائل راپيدا شوه او د صحيح او غلط تشخيص له هرمشكل نه مشكل كارشو. سربيره په دې څينو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام كښې له جعل كارى نه كاروا خيست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شكلونو استعمال كړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړيدى شي حتى چه دكفر خدمتګارهم.
قاديانيت دجعلي اسلام يوه ځرګنده نمونه ده.
په اسلام كښې دمختلفو فرقو او مختلفو عقايدو ظهور د خلفاى راشدينونه وروسته شروع شوا وعلاوه د شيعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راڅوندى شوې.
د امويانو اوعباسيانو په وخت كښې دمتكلمينو معارضې اومجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله اوبله اشعريه يا اشاعره بلل كيږي. دهمدغو دوو فرقو له اختلافونو او استدلالونو څخه علم كلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو كښې دخيل شوه چه شک او ترديد ورسره ملګري و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقايدو کښې لکه: توحيد، تجسم، جبر او اختيار، معاد، ايمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقيدې خاوندانو د خپلې عقيدې د اثبات د پاره عقلي دلايل پيدا کول د دغو دلايلو راغونډول، تصنيف او تاليف د علم کلام اساس وګرځيد او د عقل مذهب په دين کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډيره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سر کښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو يو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په يوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بيل ځای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعني له مونږ څخه ليرې او بيل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د يوه بل شاګرد عمرو بن عبيد په ملګرتيا يوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعني د صوفي شاګرد معتزلی شو او معتزله فرقه ئې تاسيس کړه. معتزله د متکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقايدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آيتونو تاويل او تفسير نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځينو د کبيره ګناهونو مرتکبين کافر ګڼل ځينو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ويل چه له کافرانو نه ډير بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفر او ايمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه د منزلت بين المنزلتين عقيده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبيقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل او صفين واقعه او داسې نور او دا د امويانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته راواوښتل.

د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.

د معتزله فرقې يو تن (ابو الحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبدالوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله ديوه خوب دليده په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځيده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله عليه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهي ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيار کړ. ده وويل زه د خدای په کلام او د پيغمبر په سنتو يعني په هغو احاديثو تمسک کوم چه اصحابو او د حديثو امامانوئې روايت کړی دی.

اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلی شاګرد و. اشعريه په حقيقت کښې د کوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقيده لري.

علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف د غه علم ته ډيره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.

متصوفين دغه علم ته ښه نظر نلری او ځينې ئې که ډير مخالف ندي ډير موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآنی دلايل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمينو دلايل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)

ابن عياد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

جنيد مشهور صوفی يوه ورځ په لاره تيريده چه هلته متکلمين ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وويل داهغه خلک دي چه د خدای تنزيه او له عيبونو څخه پاکوالی په عقلی دلايلو ثابتوي. جنيد وويل: (نَفيُ العَيبِ حَيثُ يَستَحِيلُ العَيبَ عَيبُ) يعني هلته چه عيب محال دی د عيب نفی کول هم عيب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفيان ثوري او اکثرو محدثينو دغه علم تحريم کړی دی. لکه چه د مخه وويل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمينځ او څه د نورو مذاهبو د پيروانو له خوا د امويانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوعباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړچه دجهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شووکتابونو په لوستلو دمسلمانانو په عقایدوکښې نوره ګډوډي هم راغله او دعقلی دلایلو بازار تود شو.
د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه دنوي پوهي ټینګ طرفدار و امر ئي وکړچه اسلامي پوهان داسلام دمخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اواعتراضونه ئي ردکړي. ابو الهذیل (۱۳۱ -۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئي ډیر کتابونه ولیکل.
له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بدنظرکتل او له متکلمینو سره ئي رویه سخته وه مګر ډیر ژرئي په یوه خبره علم کلام ته نظربنه شو او علاقه ئي ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د توري په زور په خلکو ومانه که چیرې داسلام اثبات په دلیل اوبرهان کولی شئ یوعالم راولیږئ که زه ئي قانع کړم اسلام به ومنم.
هارون الرشید یوفقیه ورولیږه او دمهاراجا له خوا دمباحثې دپاره یونماینده وټاکل شوچه فقیه ته ئي وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! دخدای یوصفت قدیردی اوکامل قدرت لري.
د مهاراجا نماینده وویل: آیا دځان په شان خدای پیدا کولی شي او دخپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.
فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري اومونږ دغه علم اودغه راز بحثونه بدګڼو.
هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئي معمربن عباد دمباحثې دپاره انتخاب کړ. د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئي درلود دعلم کلام علمي تدوین ته ئي اقدام وکړ.
وائي چه دعلم کلام نوم په دغه علم ځکه کیښودل شوچه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤاو ډیرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي دفلسفې یو شاخ منطق دی اوکلام دمنطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کیښودل شو.
دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شواو پخوا ترهغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحفیفه هغه کتاب چه په عقایدوکښې ئي ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.
په علم کلام کښې دمعتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډیرځایونه نیکانوته د اجر اوثواب وعدې ورکړیدي اوګنهګاران ئي په زجراوعذاب ویرولي دي دعدالت تقاضاهم همدغه ده چه انسان دخپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي اود بدیوسزا ورکړه شي.
دلته دا سوال پیدا کیږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی اولازمي امردی که نه دی. یعنی الله تعالی په عدل مکلف دی اوکه نه؟
اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی اوکولی شي چه مطیع او فرمانبردارته سزا ورکړي. اوګناهګارته د رحم اوکرم له مخې اجرونه ورکړي.
امام غزالي وایي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای دټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وایي: دمطیع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئي خبر راکړی دروغجن شي (العیاذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وایي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آیت ۲۹) یعنی زه په بندګانو ظالم نه یم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکۍ له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّـيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.

له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ اواز غږيدل او د اسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بياهم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْـبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لري او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځي.

اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعنی (احباط) په انکارپوري ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعني که ځوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايي: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه د اسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.

صاحب المواقف وايي: د ځانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو ځخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.

اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او انجات و مومي.

معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر دهغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.

په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت ځه فايده وررسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنی افاده کوي.

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خدای په اذن پوري موقوف ګڼل شوی لکه په دې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْـفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِه البقره آيت ۲۵۵) يعني ځوک دی هغه چه د خدای په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَـفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خدای په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستی او نه شفاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی.
معتزله وايي: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه دمخه دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي یعنی له کبیره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکارکوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت یو مقام دی چه دخدای له لوري دخلکو د هدایت دپاره چاته ورکول کیږي او پیژندنه ئې پدې کښې کیږي چه خدای په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي.
دوی معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې دپیژندلو دپاره دا شرطونه تعیینوي:
دخدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او د دهٔ دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځینې پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کارمعنیٰ دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کارهیڅ ممکن ندی او که دغسې نه وي نو خارق العاده ویل ورته څه معنیٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو دغسې ایرادونوته متوجه شوه نو د خرق عادت قیدئي لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شویدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَایَقصُدُبِهِ تَصدِیقُ مُدعِی الرِسَالةِ وَاِن لم یَکُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) یعنی زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
یو هغه چه معجزه د پیغمبری شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وګورو څوک چه خلک یوه دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې دنیکۍ او حقیقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلونه حق ته راګرځوي که چیرې دا یقین حاصل شي چه هغه پیغمبردی نو بیائې اطاعت لازم او واجب دی.
امام رازي وايي: (دمعجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومیږي چه فهم ئې مشکل ندی)
الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعني نه لیږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.
دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور دخلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته دخلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکوته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص)ته وايي: (قُل لَّآ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلآ أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلآ أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الی –

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورت انعام آیت ۵۰) یعنې ووایه نه وایم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چه زه ملک یم پیروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شویده.
هر کله چه پیغمبر د خدای له لورې ماموردی چه خلکو ته ووایی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).
یعنی ووایه! مالک نه یم دځان دپاره د نفع او نه دضرر مګر هغه چه د خدای رضاوي که زه په غیب پوهیدلی هرګوره به مې ډیر جمع کړي ؤ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسید له ما ته هیڅ بدي.
نه یم زه مګر ویرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووایي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پیښیږي چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې ددوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او دا منی چه د بنیادم په وجود کښې د پیریانو حلول ددې باعث کیږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحرکار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسان لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه میاشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمۍ له ځانه راوېستله چه ترڅلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووایو چه بل څوک دې هغسې کارونه کړی شي که ددې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبدالله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پیشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په رو ستیوزمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عیسیٰ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري د همدغسې ملاحظاتو په وجه د متکلمینو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهانی او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځینې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډیر اختلافونه راروان وا و په مختلفونومونو، مختلفي فرقې په اسلام کښې را پیدا شوې چه مظاهر ئې ډیر څرګند او ښکاره دي.
هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.

د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله د مخه دنیا ته راغی او اوس پرې ډیرې پیړۍ تیرې شویدي، ډیره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډیر تغیر د ژوند په ټولو خواو کښې ډیر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځینې پوهان وایي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډیر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کیږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسیږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زمانې تغییر ته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پریښې ده که تړلې یې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِیحُ المَحضُورَاتِ) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود رواباشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډیره اضافه وشوه او ډیر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینځ ته راغله او بیا لوئې لوئې فتاوې راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.

په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه ښائي د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخرې زمانې ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیا هم ویلی شو چه په دین کښې د زمانې همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډیرلوی تغییردی او ډیر زیات اهمیت لري که د آخرې زمانې ددیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا داخرې زمانې دنوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کیدی. که څوک دا ووایي چه د اجتهاد حق یوازې په څلورو امامانو (ابو حنیفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دلیل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهې مسایل راویستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرینو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو یوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دین مخالفت نه ګڼل کیده پخپله د څلورو مذهبو یوله بله اختلاف دا ښیي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بیا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په یوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شویده چه یو مذهب به صحیح وي او نور د اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي یا به په یوه مذهب کښې ځینې احکام صحیح وي او په ځینو کښې به اشتباه پیښه شوې وي: (اَلشَّیخُ تَارَةً یُخطِی وَتَارَةً یُصِیبُ) شیخ کله خطا کیږی او کله حق ته رسیږي یعني دا نشي کیدی چه ټول مجتهدین په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ زماني دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښي معتبرګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښي داسي آيتونه شته چه د زماني د تغيير په وجه د ديني احکامو تغيير راښيي او په دي مو پوهوي چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښي د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دي د خلفای راشدينو په وخت کښي هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کښي د اسونو زکات نه اخيستل کيږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښي د اسونو زکات واخيست او دليل ئي دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و اودجهاد دپاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئي واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښي د برخي خاوندان ګڼل او دوی ته ئي برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښي مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئي هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئي ضرورت درلود چه اوس ئي نلري.

په سورة انفال کښي الله تعالی خپل نبي ته امرکوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسووغلبه مومي اوکه له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندي بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ ! په دي آيت کښي مسلمانان مکلف شويدي چه يوتن دلسوتنوکافرانو په مقابل کښي وجنګيږي خو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يوبل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پيټی موسپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښي ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندي د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يومسلمان د دوو تنوکافرانو په مقابل کښي په مقاومت مکلف دی او د زماني په بدلون په ديني تکليف کښي ډير کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښي مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئي ډيره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښي جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زرتنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښي دري زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښي پايدار پاتي شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان او ضعيف شوه اونوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معنآ او روحآقوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دووتنو په مقابل کښي په جنګ مامورشو يعني د رسول الله (ص) په حيات کښي د ډيروخت په تيريدو په يوه قرآني حکم کښي دغومره فرق او تغيير راغی او علت ئي هم د زماني تغيير وښودل شوځکه د تخفيف دآيت شروع په (الآن) باندي وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه اوصحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګري وي ډاډ راکوي چه اسلام په هروخت کښي د عصر له احتياجاتوسره مناسب احکام وضع کولی شي او يوازي د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي اوبس.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library